

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องสันติภาพ

แนวความคิดเรื่องสันติภาพนั้นสามารถสืบย้อนถอยหลังไปได้หลายร้อยปี กล่าวคือ ในสังคมต่าง ๆ และในแขนงต่าง ๆ ของความรู้มนุษย์ ในภาษาและศาสนาต่าง ๆ มีคำและแนวความคิดเกี่ยวกับสันติภาพปรากฏอยู่ซึ่งมีความหมายเทียบเคียงกันได้ แม้จะไม่เหมือนกันทีเดียวก็ตาม เช่น “สันติ, สงบ” ในภาษาไทย “Peace” ในภาษาอังกฤษ “Fried” ในภาษาเยอรมัน “سلام” ในภาษาฮิบรู “Pax” ในภาษาโรมัน และ “เหอผิง” ในภาษาจีน

“Pax” สื่อความหมายทางภาวะที่ปราศจากสงคราม สลาม เป็นคำทักทาย สำหรับชาวมุสลิม สื่อถึงความสงบ สันติ ความยินดีที่พระเจ้าอยู่กับท่าน “ผิง” หมายถึงการนำไปสู่การแก้ไขบางอย่างที่เป็นผลลงตัว ส่วน Friedhof ซึ่งแปลตรงตัว หมายถึง บริเวณที่อยู่อันเป็นสันติ คือสุสานสำหรับชาวเยอรมันเป็นต้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๔ : ๒๕)

เนื่องจากแนวคิดเรื่องสันติภาพที่ปรากฏในแต่ละคำ ในแต่ละภาษานั้นแม้จะมีความหมายที่ใกล้เคียงกัน แต่ก็ยังไม่ตรงกันเลยทีเดียว ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจะพยายามสำรวจแนวความคิดในเรื่องสันติภาพที่มีอยู่มากมาย เพื่อหาจุดร่วมกันในแต่ละแนวคิดเหล่านั้น รวมทั้งจะศึกษาถึงลักษณะ องค์ประกอบ วิธีการสร้างสันติภาพเพื่อใช้เป็นหลักในการศึกษาแนวคิดในเรื่องนี้ของชัยยิด ภูภูบในบทต่อไป

๒.๑ ความหมายทั่วไปของสันติภาพ

ในการศึกษาเรื่องสันติภาพนั้น เรามักจะพบคำที่สำคัญที่มักได้รับการกล่าวถึงเสมอ คือ คำว่า สันติศึกษา สันติภาวะ สันติวิธี สันติภาพ ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงคราม ดังนั้นในการศึกษาเรื่องสันติภาพ การทำความเข้าใจกับคำเหล่านี้ จึงมีความสำคัญมาก ในแง่ของการเข้าใจนิยามความหมาย ลักษณะ องค์ประกอบ รวมทั้งวิธีการสร้างสรรค์สันติภาพได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในที่นี้จะแยกทำความเข้าใจเป็นประเด็นดังนี้

๒.๑.๑ สันติศึกษา

สันติศึกษา เป็นความพยายามอย่างหนึ่งในการต่อต้านสงครามและส่งเสริมสันติภาพด้วยการส่งเสริมความเข้าใจเรื่องสันติภาพและปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติโดยผ่านกระบวนการทางการศึกษา ดังนั้นสันติศึกษาจึงไม่ได้เป็นเพียงการสอนสันติภาพเท่านั้น แต่ยังมุ่งสอนให้ผู้เรียนมีทัศนคติที่ใฝ่สันติและรักสันติด้วย การให้คำจำกัดความดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากการแบ่งการศึกษาเรื่องสันติภาพคือ

๑. การศึกษาสันติภาพเพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ (Education about peace) นักวิชาการบางท่านเรียกการศึกษาเรื่องสันติภาพที่มีจุดมุ่งหมายแบบนี้ว่า สันติวิทยาหรือสันติศาสตร์ วัตถุประสงค์จะเน้นหนักในเรื่องการศึกษา ค้นคว้าวิจัยเพื่อให้เข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ โดยไม่มุ่งเน้นว่าเมื่อผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสันติภาพแล้วจะต้องมีทัศนคติที่ใฝ่สันติหรือต้องการสร้างสันติภาพ เพียงแต่เป็นการทำความเข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพเท่านั้น

๒. การศึกษาสันติภาพเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้น (Education for peace) การศึกษาแบบนี้ นักวิชาการบางท่านเรียกว่า สันติศึกษา วัตถุประสงค์ในการศึกษาในแบบนี้คือการปลูกฝังทัศนคติใฝ่สันติให้แก่ผู้ศึกษา หรืออย่างน้อยมีสมมุติฐานว่า เมื่อผู้ศึกษาทราบถึงปัญหาและวิธีการสร้างความรุนแรงแล้ว จะนำความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการสร้างสันติภาพ และให้ผู้ศึกษามีใจรักสันติ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นและไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดังนั้นการศึกษาเรื่องสันติภาพในแบบที่เรียกว่า สันติศึกษา จึงไม่ได้เป็นเพียงการเรียนรู้เรื่องสันติภาพเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้สันติวิธีด้วย (รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๔-๘)

ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเพื่อหาความเป็นจริงเกี่ยวกับสันติภาพ และการศึกษาเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้น ล้วนมีจุดเริ่มต้นเดียวกันคือ ศึกษานิยามความหมายของสันติภาพ

๒.๑.๒ สันติภาพ สันติภาวะ สันติวิธี

นักวิชาการสันติภาพมักใช้คำว่า สันติภาพ ในความหมายที่ต่างกันออกไป ตามสำนักคิด ความเชื่อและตามบริบทที่ต่างกัน บางคนใช้คำว่าสันติภาพในความหมายว่าเป็นสันติภาวะ คือภาวะที่สงบไม่มีความรุนแรง บางคนใช้ในความหมายของสันติวิธี คือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใด ๆ สำหรับผู้ที่สนับสนุนสันติภาพในแง่สันติวิธีนี้ยังแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นเพียงวิธีการในการแก้ปัญหาคัดแย้ง พวกนี้จะต่อต้าน

การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เช่น การใช้กำลังในการตัดสินปัญหาต่าง ๆ การลงโทษโดยการ
การใช้ความรุนแรงซึ่งเป็นการแก้ปัญหาคัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน แต่นอกจากการ
แก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์แล้ว นักสันติวิธีกลุ่มนี้ ไม่ได้มองว่าการฆ่าสัตว์
เป็นอาหาร เป็นความรุนแรง ผู้สนับสนุนสันติภาพกลุ่มนี้มักจะมองปัญหาเฉพาะที่เป็นความขัดแย้ง
ระหว่างมนุษย์กันเองเท่านั้น

๒. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นมากกว่าวิธีการแก้ปัญหา หากเป็นวิธีทางในการดำเนินชีวิต
นักสันติวิธีกลุ่มนี้มองว่า ความรุนแรงไม่ได้จำกัดอยู่ที่การกระทำระหว่างมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่
ยังรวมไปถึงการกระทำรุนแรงของมนุษย์ต่อสัตว์ พืช และธรรมชาติแวดล้อมอื่น ๆ อีกด้วย
เช่น ทศนะที่ว่า การบริโภคเนื้อสัตว์เป็นการกระทำรุนแรงต่อสัตว์ หรือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ
อย่างเกินความจำเป็น เป็นการกระทำรุนแรงต่อธรรมชาติเหล่านี้ เป็นต้น

นอกจากนี้นักวิชาการสันติภาพบางกลุ่มเสนอว่าควรขยายความหมายสันติภาพออกไป
จาก สันติภาพเชิงลบ ซึ่งหมายถึง ภาวะที่ปลอดความรุนแรงทางตรง คือภาวะที่ปราศจากการต่อสู้
ทำร้ายกัน ให้กว้างออกไปครอบคลุมถึง สันติภาพเชิงบวก คือภาวะที่ปราศจากความรุนแรงเชิง
โครงสร้าง ภาวะที่ปราศจากความทุกข์ยากที่ไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ภาวะเช่นนี้จึงเรียกได้ว่ามี
สันติภาพที่แท้จริง คือมีสันติสุข

นอกจากนี้ผู้ที่สนับสนุนสันติภาพอาจใช้คำว่าสันติภาพเหมือนกันแต่อาจเน้นต่างกัน เช่น
บางคนที่เน้นสันติภาวะ บางคนเน้นที่สันติวิธี ผู้ที่สนับสนุนแนวคิด “สันติภาพด้วยกำลัง” เช่นผู้ที่
ถือคติ “แม่หวังตั้งสงบจงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ” เป็นพวกที่เน้นสันติภาวะมากกว่าสันติวิธี คือ
ยอมเตรียมรบ หรือแม่แต่ลงมือรบจริง ๆ เพื่อรักษาไว้หรือให้ได้มาซึ่งความสงบ โดยผู้ที่มีแนวคิด
เรื่อง “สันติภาพด้วยกำลัง” นี้จะมองว่ากำลังรบสามารถทำให้เกิดสันติภาวะได้ ๒ วิธี คือ

๑. กำลังรบสามารถป้องกันการเกิดสงครามได้

๒. สงครามสามารถกำจัดสงครามได้

ส่วนผู้ที่ยึดแนวสันติวิธีจะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดข้างต้น คือการเตรียมการใช้ความ
รุนแรง (ลงมือรบ) ผู้ที่ยึดถือแนวคิดสันติวิธีมองว่าถ้าคิดป้องกันสงครามด้วยการเตรียมกำลังรบ ก็
จะต้องเกิดสงครามขึ้นแน่นอน เพราะฝ่ายตรงข้ามคงไม่ไว้ใจว่า ฝ่ายเราเตรียมกำลังไว้รับมือ หรือ
ใช้เป็นข้ออ้างเพื่อการเตรียมกำลังไว้รุกราน

ส่วนแนวคิดที่ใช้สงครามกำจัดสงครามนั้น ผู้ที่เน้นสันติภาพโดยวิธีการสันติวิธีมีทัศนะว่า บทเรียนจากประวัติศาสตร์ได้สอนว่าสิ่งนี้เป็นต้นเหตุของสงครามแทนที่จะกำจัดสงคราม เพราะแต่ละฝ่ายก็อยากเป็นใหญ่ เพื่อปกครองฝ่ายอื่น ๆ ไม่มีฝ่ายใดถูกปกครอง และมักไม่มองว่า ฝ่ายที่เข้มแข็งกว่าเป็นผู้จัดระเบียบให้เกิดความสงบ หากแต่มองว่า เป็นฝ่ายใช้อำนาจกดขี่อย่างไม่เป็นธรรมจึงต้องหาทางต่อสู้ให้พ้นจากการถูกกดขี่ให้ได้ จึงเกิดเป็นสงครามเรื่อยมา

(รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, ๒๕๓๒ : ๑๑-๑๔)

จากแนวความคิดข้างต้น สันติภาพสามารถใช้ในหลายความหมาย ดังนี้ สันติภาวะใช้ในฐานะที่เป็นเป้าหมาย คือสันติภาวะ ส่วนสันติภาพใช้ในฐานะเป็นวิธีการ คือสันติวิธี แล้วสันติภาวะคือภาวะที่สงบไม่มีความรุนแรง เช่น ไม่มีสงคราม ไม่มีการต่อสู้ฆ่าฟันและการเบียดเบียนกัน และสันติวิธีคือ วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือวิธีการปฏิบัติที่ไม่รุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต

๒.๑.๓. ความขัดแย้ง

ภาวะที่มีความรุนแรงย่อมไม่ใช่ภาวะที่มีความสงบ ดังนั้น สันติภาพจึงหมายถึง สภาพที่ปราศจากความรุนแรง แต่ที่ยังไม่ตรงกันก็คือ ถ้าภาวะที่ไม่มีความรุนแรงนั้นยังมีความขัดแย้งอยู่จะนับว่าภาวะนั้นมีสันติภาพได้หรือไม่ กล่าวคือ สันติภาพ คือ สภาพที่ปราศจากความรุนแรงแต่ยังมีความขัดแย้งอยู่ หรือ สันติภาพคือสภาพที่ปราศจากทั้งความรุนแรงและความขัดแย้ง

โดยปกติภาวะที่สงบ คือภาวะที่ไม่วุ่นวาย แต่เรายังไม่รู้ว่าภาวะที่สงบไม่วุ่นวายนั้น ยังมีความขัดแย้งอยู่หรือไม่ บางคนอาจจะบอกว่าถ้าจะไม่ให้วุ่นวายจริง ๆ สงบจริง ๆ นั้นก็ต้องไม่มีความขัดแย้งอยู่เลย เพราะความสงบที่ผิวหน้าแต่มีความขัดแย้งซ่อนอยู่ลึกลงไป ก็เปรียบเหมือนทะเลที่ดูสงบแต่เพียงพื้นผิวหน้าแต่มีคลื่นใต้น้ำอันรุนแรงและอันตรายซ่อนอยู่พร้อมที่จะทำลายความสงบที่พื้นผิวเมื่อใดก็ได้ ภาวะอันมีความขัดแย้งซ่อนอยู่นี้จะเรียกว่าความสงบอันแท้จริงยังไม่ได้ ตัวอย่างที่สนะนี้คือ การนิยามความหมายสันติภาพโดย ศาสตราจารย์ ดร. วิจิตร ศรีสอ้าน

(๒๕๓๔)

“...สันติภาพจึงเป็นเรื่องของการให้ความหมาย มีต่าง ๆ กันไปแต่สรุปได้ว่า ที่เรารู้สึกว่าที่ใดภาวะใดถ้าเป็นภาวะที่มีความสงบ มีความสุข ไร้ความขัดแย้ง ก็จะมีสันติภาพ... เพราะที่ไหนมีความสงบ มีความสุข นั่นก็คือ ภาวะไร้ความขัดแย้งภาวะที่ทำให้เกิดความสงบสุข” (วิจิตร ศรีสอ้าน, ๒๕๓๔ : ๑๘๕)

แต่ก็มีผู้ไม่เห็นด้วยกับทัศนะข้างต้นนี้ เช่น พลเอก สายหยุด เกิดผล อดีตผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้กล่าวไว้ว่า “สันติภาพ... คือ ภาวะที่ไม่มีความรุนแรง ไม่ใช่ไม่มีความขัดแย้ง” (สายหยุด เกิดผล, ๒๕๓๔ : ๑๓) ซึ่งผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับทัศนะที่ว่าในสันติภาพต้องไม่มีความขัดแย้งอ้างว่า การกำหนดความหมายว่า สันติภาพคือ ความสงบที่ไม่มี ความขัดแย้งใด ๆ อยู่เลย เป็นการตั้งความคาดหวังเกี่ยวกับสันติภาพไว้สูงเกินไป จนทำให้เกิดสันติภาพตามที่ต้องการ ได้ยากมากหรือไม่ได้เลย ทั้งยังเป็น การนิยามที่กว้างเกินไปด้วย

ดังนั้น จึงควรลดอุดมการณ์ของสันติภาพลงมาให้ เป็นจริงได้ คือ เป็นภาวะที่ไม่รุนแรง ซึ่งอาจจะมี ความขัดแย้งอยู่บ้าง หากไม่ใช้ความรุนแรงเข้าแก้ปัญหาความขัดแย้งนั้น แต่ยังคงอยู่ในระหว่างการหาวิธีการอื่น ๆ แก้ปัญหาอยู่ หรือขณะเมื่อหาวิธีแก้ไขความขัดแย้งยังไม่ได้ก็ใช้ขั้นตอนธรรม คือ ออกค้ำต่อความขัดแย้ง ความแตกต่างนั้น ซึ่งน่าจะเรียกได้ว่ามีความสงบหรือสันติภาพในระดับหนึ่งแล้ว

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (๒๕๒๕) ได้วิจารณ์ว่า ทัศนะที่ถือว่าสันติภาพคือสภาพที่ปราศจากความขัดแย้ง ตั้งอยู่บนสมมติฐานความเชื่อที่ไม่เป็นความจริงสองประการ คือ

๑. ความขัดแย้งของมนุษย์เป็นสิ่งที่สามารถจัดให้หมดสิ้นไปได้
๒. ความขัดแย้งเป็นสิ่งเลวร้ายหรือเป็นปัญหา

สมมติฐานข้อแรกถูกวิจารณ์ว่าเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ “ปัญหาของมนุษย์จึงอาจมิใช่ การขจัดความขัดแย้งให้สูญสิ้นไป เพราะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ หากแต่อยู่ที่ว่ามนุษย์จะแก้ไขความขัดแย้งในแต่ละเรื่องด้วยวิธีใด”

สมมติฐานข้อที่สองได้รับการโต้แย้งว่า ความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมดาที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมและมีใช่เป็น สิ่งเลวร้ายเสมอไป เพราะบางครั้งความขัดแย้งก็เป็นประโยชน์ได้

“บางครั้งความขัดแย้งในสังคมก็ทำหน้าที่ประจักษ์นิรภัย (Safety value) ซึ่งช่วยผ่อนคลายความเป็นศัตรูกันและกันให้เบาบางลงได้ นอกจากนั้นยังช่วยคอกย้ำเอกลักษณ์ของกลุ่มให้ชัดเจนขึ้น ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มและเสริมสร้างความเป็นเอกภาพและดุลยภาพ นอกจากนั้นความขัดแย้งยังเปรียบเสมือนสัญญาณเตือนสังคมว่า ปัญหากำลังคุกรุ่นอยู่... ความขัดแย้ง (จึง) ไม่ใช่สิ่งที่ต้องลบให้หายไปจากสังคมมนุษย์โดยสิ้นเชิง นักวิจัยสันติภาพคงต้องถามปัญหาว่าจะแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งต่าง ๆ ให้ยุติลงด้วยสันติอย่างไรมากกว่า”

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้สรุปทัศนะของตนเองในเรื่องนี้ว่า “สันติภาพกับความขัดแย้งมิใช่สิ่งที่อยู่ตรงข้ามกัน เพราะความขัดแย้งที่ถูกเก็บกอดมิให้แสดงออกอย่างสันติต่างหาก จึงเป็น

ชวนไปสู่ความรุนแรงอันเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับสันติภาพได้” (ชยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๒๕ : ๑๖๐)

๒.๑.๔. ความรุนแรง

โดยทั่วไปแล้ว “ความรุนแรง” มักจะหมายถึง ความตั้งใจที่จะใช้กำลังหรืออำนาจที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อร่างกายหรือทรัพย์สินของบุคคลอื่น โดยผู้นั้นยินยอม (Carl Cohen : ๑๕๗๑, อ้างใน พิระพล คคบัว, ๒๕๒๕ : ๑๕) เช่น การเอาไม้ทุบกระดูกของผู้อื่น การต่อยเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นต้น

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ให้คำจำกัดความ “อำนาจหรือพลัง” ว่าเป็น กำลังซึ่งนำไปสู่วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้ และ “ความรุนแรง” ก็คืออำนาจหรือพลังที่ดำเนินไปผิดทาง เขากล่าวว่า “พลังได้กลายเป็นความรุนแรงเมื่อมันทำลายจุดประสงค์แทนที่จะทำให้จุดประสงค์นั้นสำเร็จ” (อ้างใน พิระพล คคบัว, ๒๕๒๕ : ๑๕) ตัวอย่างเช่น การที่ดินระเบิดได้ระเบิดใส่คน แทนที่จะระเบิดหิน กล่าวคือ “ความรุนแรง” เป็นสิ่งที่นำความสูญเปล่า (Waste) มาให้แทนที่จะก่อให้เกิดผลิตผล และทำให้เกิดการทำลาย แทนที่จะสร้างสรรค์ นิวตัน การ์เวอร์ ซึ่งมีความคิดทำนองเดียวกับ ดิวอี้ เสริมว่า “ความรุนแรงนั้นมันทำลายสิทธิมนุษยชน” ด้วย ถ้าจะกล่าวรวมไปแล้วก็อาจจะถือว่า สิทธิของมนุษย์ก็อยู่ในจุดประสงค์ของมนุษย์นั่นเอง

เมื่อพิจารณาความหมาย “ความรุนแรง” ของ ดิวอี้ กับความหมายโดยทั่วไปแล้วความรุนแรงน่าจะหมายถึง “ความตั้งใจที่จะใช้กำลังก่อให้เกิดความเสียหายต่อร่างกาย ทรัพย์สิน หรือจุดประสงค์ของผู้อื่น” ที่จำเป็นต้องเน้นคำว่า “ความตั้งใจ” ซึ่งเป็นความหมายในแง่ความรู้สึกภายใน (Inner Attitude) ก็เพราะเป็นการยากที่เราจะตัดสินความรุนแรงจากผลเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น เนื่องจากเรายังไม่มีความเห็นแจ่มชัดเกี่ยวกับชนิดและระดับของการกระทำที่จะบ่งชี้ได้อย่างแน่นอนว่าการกระทำชนิดนั้นเป็นความรุนแรง เช่น ถ้าเราถือว่าการทำร้ายร่างกายเป็นความรุนแรง การที่ฝ่ายสัมพันธมิตรเข้าสกัดกั้นฝ่ายอักษะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เป็นเหตุให้เกิดเด็กต้องตายหรือบาดเจ็บ เราก็ต้องถือว่าฝ่ายสัมพันธมิตรใช้ความรุนแรง แม้ว่าการกระทำอย่างนั้นสามารถช่วยชีวิตคนในหมู่บ้านอีกหลายหมื่นชีวิตได้ก็ตาม ตรงข้าม การที่พนักงานในโรงพยาบาลประท้วงหยุดงาน แม้จะไม่ได้ทำร้ายร่างกายโดยตรง แต่มันก็ก่อให้เกิดความเสียหายใหญ่หลวง เราจะถือว่าการหยุดงานของพนักงานไม่ใช่ความรุนแรงหรือ

ถ้าเรายึดถือนิยาม “ความรุนแรง” ดังที่กล่าวมาแล้ว เราอาจจะตอบปัญหาอีก ๒ ข้อที่ยังคลุมเครือได้ ปัญหาแรก คือ การกระทำใช้กำลังของเจ้าหน้าที่ต่ออาชญากร เช่น การที่เพชฌฆาตประหารชีวิตนักโทษ จะถือว่าเป็นการใช้ความรุนแรงหรือไม่ คำตอบคือ ไม่ใช่ความรุนแรง เพราะ

จากนิยามดังกล่าว เราจะเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายของมนุษย์ก็คือความสุขและการไม่ทำร้ายผู้อื่น อาชญากรเองก็ต้องมีเป้าหมายเช่นนี้ด้วย ในฐานะมนุษย์ อีกปัญหาหนึ่งคือการป้องกันตนเอง (Self Defense) ตามความจำเป็นก็ไม่ถือว่าเป็นการใช้ความรุนแรง เพราะขาดเจตนาสร้างความเสียหายต่อผู้อื่นตามค่านิยมดังกล่าว

ในการศึกษาเรื่องสันติภาพนั้น ความรุนแรงได้รับการพิจารณาใน ๒ รูปแบบ คือความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

- ความรุนแรงทางตรง (Direct Violence) เป็นการเกิดความรุนแรงส่วนบุคคล มีผลทำร้ายร่างกาย มีผู้กระทำที่ชัดเจนซึ่งไม่ได้หมายความว่าจะระบุได้ชัดเจนว่าใครคือตัวผู้กระทำ เช่น กรณีการลอบยิง เป็นต้น ซึ่งเราอาจจะจับตัวฆาตกรไม่ได้ แต่เราก็ระบุได้ว่ามีผู้กระทำการแน่นอน โดยเราสามารถแยกประเด็นของความรุนแรงทางตรงเพื่อง่ายต่อการศึกษาได้ ๓ ประเด็นคือ

๑. ให้ความสนใจกับตัวผู้ก่อความรุนแรง โดยพิจารณาว่าความรุนแรงนั้นก่อโดยใคร ซึ่งอาจเป็นปัจเจกบุคคลคือ นาย ก. ยิงนาย ข. ตาย กลุ่มคนก็เช่นกรณีกลุ่มนักโทษในเรือนจำแหกคุกและฆ่าผู้บัญชาการเรือนจำ ส่วนฝูงชนนั้นเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่ใหญ่ขึ้นเราอาจเรียกว่า “Mob” เช่น มีอบประท้วงพนักงานโรงงานชั้น โยที่เผาโรงงาน เป็นต้น กรณีขององค์กรนั้นเป็นการรวมตัวที่ค่อนข้างใหญ่มีระบบระเบียบมากขึ้น เช่น พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ต่อสู้กับรัฐบาลนับสิบปี นอกจากนี้ความรุนแรงโดยตรงยังรวมไปถึงการต่อสู้อย่างเต็มที่ของสองประเทศ ประกาศเป็นคู่สงครามกัน เช่น กรณีของสงครามระหว่างเวียดนามและอเมริกา เป็นต้น

๒. ประเด็นนี้ให้ความสนใจที่เครื่องมือที่ใช้ในการก่อความรุนแรง เครื่องมือที่ใช้ก่อความรุนแรงอาจจะเริ่มตั้งแต่ใช้ร่างกาย อวัยวะ ที่ไม่มีรูปแบบหรือแบบแผน เช่น ทะเลาะวิวาท หรือใช้หลักการต่อสู้ เช่น มวย คาราเต้ เทควันโด เป็นต้น ต่อไปก็เป็นการใช้อาวุธ ซึ่งอาจจะเป็นมีด ท่อนไม้ เรื่อยไปจนถึงอาวุธหนัก เช่น ระเบิด และอาวุธนิวเคลียร์ ซึ่งผลจากความรุนแรงก็จะมีผลแตกต่างกัน

๓. ผลที่เกิดต่อร่างกายมนุษย์ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ข้อย่อย

- ผลในเชิงทำลายร่างกาย (Anatomy) เป็นความรุนแรงที่พยายามจะทำลายไม่ว่าจะร่างกายมนุษย์ เครื่องจักรหรือเครื่องกล ซึ่งแยกย่อยออกเป็นผลระดับต่าง ๆ คือ

- การบดขยี้ (Crushing) อันเกิดจากการใช้อาวุธชนิดก้อน หรือ เครื่องมือทุบทำลาย
- การฉีกกระชาก (Tearing) อันเกิดจากการใช้ดาบฟัน หรือการใช้เชือก ดึง หรือแขวนคอ
- การแทง (Piercing) อันเกิดจากการใช้มีด หรือหอกแทง หรือกระสุน ปืนทะลวง
- การเผาไหม้ (Burning) อันเกิดจากการวางเพลิงหรือกระสุนเพลิง
- การถูกวางยาพิษ (Poisoning) อันเกิดจากการได้รับพิษ จากน้ำ อาหาร หรืออากาศเป็นต้น
- การระเหยหายไป (Evaporation) อันเกิดจากอำนาจของอาวุธร้าย เช่น ระเบิดปรมาณูทำให้ร่างกายระเหยหายไป
- ผลในเชิงขัดขวางการทำงานของร่างกาย (Physiology) เป็นการกระทำต่างๆ ที่จะ กันมิให้ร่างกายทำงานต่อไปได้ ซึ่งจะแบ่งย่อยเป็นวิธีการต่าง ๆ คือ
 - การไม่ให้มีอากาศ เช่นการรัดคอ อุดจมูก ปาก เป็นต้น
 - การไม่ให้อาหาร เช่น การปิดล้อม
 - การปฏิเสธการเคลื่อนไหว เช่น ล่ามโซ่ไว้ ขังคุก การควบคุมพื้นที่

นอกจากนี้แล้วผลจากความรุนแรงอาจแบ่งได้เป็นผลจากความรุนแรงในเชิงกายภาพ (Physical) และเชิงจิตวิทยา (Psychological) ซึ่งนอกจากจะเป็นการทำร้ายร่างกายโดยตรงแล้ว ผลที่เกิดขึ้นต่อจิตใจก็มีส่วนของความรุนแรงด้วย เช่น สตรีที่ถูกข่มขืนจนได้รับบาดเจ็บเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล เมื่อรักษาตัวหายแล้วเธอก็ไม่ต้องการเข้าไปอยู่ในสังคมเดิม เธอมีความต้องการที่จะย้ายไปอยู่ในชนบทที่ห่างไกล

- ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (Structural Violence) เป็นความรุนแรงอีกชนิดหนึ่งที่ อาจหาผู้กระทำไม่ได้ หรือไม่ว่าจะมีใครเป็นผู้กระทำก็ตามความรุนแรงก็เกิดขึ้นอยู่เนื่อง เพราะเหตุแห่งความรุนแรงดังกล่าวเกิดขึ้นกับโครงสร้างของสังคม และวัฒนธรรม ซึ่ง กัลป์ตุง เรียกความรุนแรงชนิดนี้ว่า “ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม” (Cultural Violence) หมายถึงอะไรก็ตามที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างศักยภาพของมนุษย์ (Potentiality) กับสิ่งที่มนุษย์เป็นอยู่จริง (Actuality)

ความรุนแรงเชิงโครงสร้างนั้นก็มีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดดเด่น เมื่อปรากฏขึ้นแล้วก็หายไปเช่นความรุนแรงทางตรง หากแต่จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในช่วงเวลาอันยาวนานต่อเนื่อง ธรรมชาติของความรุนแรงเชิงโครงสร้างอยู่ในรูปกระบวนการมากกว่าจะเป็นเหตุการณ์จำเพาะเจาะจงซึ่งคล้ายกับความอดอยากนั่นเอง กล่าวคือความอดอยากมิใช่ความหิวเฉพาะคราวหากเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง มิใช่เพียงความไม่สะดวกชั่วคราวชั่วคราว แต่ยังคงความรู้สึกจำเจและอับจนเข้าไปด้วย

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้างยังคงมีปัญหาในทางทฤษฎีอยู่ ปัญหาที่สำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ อะไรคือความหมายของศักยภาพ มีผู้ตั้งคำถามว่าศักยภาพของมนุษย์นั้นเหมือนกันหมดในทุกสถานการณ์หรือไม่ เช่น คนอเมริกันทุกคนที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญอาจมีศักยภาพที่จะเป็นประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาได้เสมอกัน แต่ในบางประเทศที่ปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช สามัญชนจะมีศักยภาพในการเป็นผู้นำสูงสุดของประเทศได้อย่างไร ปัญหานี้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องศักยภาพเชื่อมโยงแนบแน่นกับสภาพความเป็นจริงและค่านิยมของสังคม ถ้าเช่นนั้นอะไรคือมาตรฐานของศักยภาพของมนุษย์สำหรับกัลป์ตุง ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของแนวคิดนี้มุ่งประเด็นไปที่สภาพการณ์อันเป็นอุปสรรคต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ๔ ประการคือ การดำรงชีวิตอยู่ การมีความเป็นอยู่ที่ดี การมีเสรีภาพ และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๓ : ๓๓) ซึ่งทั้งความต้องการทั้ง ๔ ประการนี้คือสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องการเท่าเทียมกัน ส่วนความไม่ฝืนหรือทะยานอยากในสิ่งอื่นนั้นเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลมีไม่เหมือนกัน

จากแนวคิดของ กัลป์ตุง เราสามารถนำมาอธิบายความรุนแรงเชิงโครงสร้างได้ในแง่ที่ว่า ถ้ามีการจัดระบบทางสังคมใด ๆ ก็ตาม แล้วมีผลทำให้เป็นอุปสรรคต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ดังกล่าว ย่อมถือได้ว่า ระบบสังคมนั้น ๆ ก่อให้เกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง อย่างไรก็ตาม ปัจจัย ๓ ประการแรกตามแนวคิดของ กัลป์ตุง นั้น อาจพิจารณาได้ไม่ยากนัก แต่ปัจจัยที่ ๔ คือความรู้สึกมีความหมายในชีวิตนั้น เป็นเรื่องนามธรรมและเป็นลักษณะเฉพาะของบุคคลแต่ละคนซึ่งเป็นที่ที่จะนำมาพิจารณาได้ยาก

ดังกล่าวนั้นแล้วว่าความรุนแรงเชิงโครงสร้างคืออะไรก็ตามที่เป็นตัวขัดขวางมิให้ศักยภาพและความเป็นจริงของมนุษย์ประสานเข้าหากัน ดังนั้นความรุนแรงเชิงโครงสร้างจึงเป็นแนวความคิดที่กว้างขวางเป็นอย่างยิ่ง และดูเหมือนว่าจะกว้างเกินไปสำหรับคนบางกลุ่ม มีผู้วิจารณ์ว่าแนวคิดเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้างครอบคลุมปัญหาต่าง ๆ ไว้เกือบทุกเรื่อง ทั้งนี้เพราะช่องว่างระหว่างความเป็นจริงกับศักยภาพของมนุษย์ดูเหมือนจะดำรงอยู่ในมิติต่าง ๆ มากมาย

ซึ่งจะเป็นผลทำให้การศึกษาเรื่องสันติภาพขยายพรมแดนออกไปครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ไม่จำกัดอยู่เพียงการศึกษาสาเหตุของสงคราม และการจัดการกับสาเหตุเหล่านั้น ถึงอย่างไรก็ตามพลังการอธิบายของแนวคิดนี้ก็ดูเหมือนจะหนักแน่นกว่าข้อวิจารณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการมุ่งประเด็นไปที่ปัจจัยอันมิใช่ตัวบุคคลแต่เป็นสถาบันในสังคม เช่น การศึกษา หรือตัวระบบการเมือง เช่น ระบบเบ็ดเสร็จแบบเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้ก็เพราะหากสาเหตุของปัญหาซับซ้อนและมีได้อยู่ที่ตัวบุคคลแล้ว การแก้ไขที่ตัวบุคคลย่อมมีอาจทำให้ปัญหาหมดไปแต่ประการใด

ด้วยเหตุที่ว่าปัจจัยที่สร้างปัญหาความรุนแรงเชิงโครงสร้างอยู่ที่โครงสร้างเอง ทางออกของการแก้ปัญหาทางหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมโดยพื้นฐาน จึงเป็นไปได้ว่าการวิเคราะห์ปัญหาไปในแนวทางนี้จะนำมาซึ่งความรุนแรงทางตรง นั่นคือมีความพยายามที่จะใช้ความรุนแรงทางตรงทำลายโครงสร้างสังคมเดิมที่อยู่ดิฐธรรมและสถาปนาสังคมที่มีความยุติธรรมขึ้นมาแทนที่

๒.๑.๕. สงคราม

ในบริบททางการศึกษาเรื่องสันติภาพนั้น คำว่าสงครามเป็นคู่ตรงข้าม ที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของนักสันติภาพที่จะต้องขจัดออกไป แต่ในการศึกษาสันติภาพอย่างรอบด้านนั้น ความเข้าใจในทฤษฎีสงครามเป็นประโยชน์อย่างมากในการจัดสงครามและสร้างสรรค์สันติภาพ

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (๒๕๓๕) ได้นำเสนอทฤษฎีสันติภาพที่ทำให้เกิดความเข้าใจคำว่าสันติภาพและสันติวิธีได้ลึกซึ้งขึ้น โดยไม่ได้มองจากมุมมองของทฤษฎีสันติภาพอย่างเดียว แต่ได้นำเสนอมุมมองจากทฤษฎีตรงข้ามได้อย่างน่าสนใจ คือ ทฤษฎีสงคราม ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้งและทฤษฎีเกี่ยวกับความรุนแรง ซึ่งคำว่า “สงคราม” “ความขัดแย้ง” และ “ความรุนแรง” นี้เป็นชุดคำที่มาพร้อมกับคำว่า “สันติภาพ” ในฐานะคู่ตรงข้ามเสมอ โดยเฉพาะในความเข้าใจของคนทั่วไป การเข้าใจความหมายของกลุ่มคำเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน จะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการแสวงหาสันติภาพที่สอดคล้องกับยุคสมัยและปัจจัยทางสังคมในปัจจุบัน ที่การแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้สงครามและความรุนแรงยังเป็นแนวคิดกระแสหลักได้ดียิ่งขึ้น

ในบทความเรื่อง “ทฤษฎีสันติภาพ : พิจารณาจากบทเรียนของทฤษฎีสงคราม” ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้แนวคิดในการแสวงหาสันติภาพด้วยการเรียนรู้จากวิธีการและทฤษฎีการทำสงครามโดยได้ให้ข้อแม้ไว้ว่า

“การหันมาพิจารณาทฤษฎีสงครามในฐานะจุดเริ่มต้นของทฤษฎีสันติภาพนี้มีได้หมายถึงการที่ทฤษฎีสันติภาพจะต้องยอมรับสงครามในฐานะมาตรการหนึ่งในการรักษาสันติภาพ ... การแสวงหาคุณูปการจากทฤษฎีสงครามในที่นี้หมายถึง การไต่หา

บทเรียนต่าง ๆ ในแง่ลักษณะของทฤษฎีที่มีประโยชน์ต่อการสร้างทฤษฎีสันติภาพ เพราะหากมุ่งประสงค์ให้ทฤษฎีสันติภาพเป็นที่ยอมรับในสังคมซึ่งยังยึดมั่นกับทฤษฎีสงครามในฐานะความคิดกระแสหลัก ก็ควรจะต้องศึกษาทฤษฎีสงครามให้เห็นทั้งด้านที่เป็นคุณและโทษ ทั้งนี้โดยไม่ละทิ้งกระบวนทัศน์ (paradigm) แห่งสันติชนิตที่ไม่ยอมรับความรุนแรงว่าเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๓)

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขประการแรกในการศึกษาทฤษฎีสงครามเพื่อการได้มาซึ่งแนวคิดทางสันติภาพนั้น ผู้เขียนได้เน้นในแง่ของการปฏิเสธการแก้ปัญหาโดยใช้สงครามหรือความรุนแรงโดยเด็ดขาด และมองว่า มีบทเรียนสำคัญบางประการจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรจะเรียนรู้รวมทั้งมองว่า ทฤษฎีสันติภาพนั้นมีลักษณะบางอย่างสอดคล้องกับทฤษฎีสงคราม โดยเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการของทฤษฎีสันติภาพ

ในแง่ของบทเรียนจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรเรียนรู้ นั้น ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้สรุปเป็นประเด็นใหญ่ไว้ ๓ ประการ คือ

ประการแรก การได้มาซึ่งสันติภาพมิใช่อยู่ที่การยุติสงครามหรือตัวการรบเพียงอย่างเดียว เพราะปัจจัยแวดล้อมสงครามและโครงสร้างที่ทำให้สงครามเป็นไปได้อีกมีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนั้น “ทฤษฎีสันติภาพที่มุ่งหาทางแก้ปัญหาสงครามอย่างแคบ ๆ เช่น เพียงแต่วิเคราะห์บทบาทขององค์การระหว่างประเทศในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ อาจจะได้ว่าเป็นทฤษฎีสันติภาพที่ควรปรับปรุงได้ดีขึ้นกว่าเดิมได้”

ประการที่สอง คือ แนวทางในการศึกษาตัวสงครามเอง เนื่องจาก “การศึกษาเรื่องสงครามไม่เพียงเป็นการศึกษาจำเพาะเรื่องกลยุทธ์วิธีเท่านั้น หากยังรวมไปถึงแง่มุมในทางวิชาการอื่น ๆ อาทิ วิชารัฐศาสตร์ และสังคมวิทยา” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๕) ดังนั้น บทเรียนสำคัญสำหรับทฤษฎีสันติภาพ คือ “จำเป็นจะต้องมีทฤษฎีสันติภาพในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ อันก้าวข้ามความคับแคบทางสาขาวิชาได้ด้วย เพราะถ้าการศึกษาสงครามเป็นทั้งเรื่องทางจิตวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศภาวะผู้นำ เงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจตลอดจนปัญหาวิทยาการและเทคโนโลยีการรบ การศึกษาสันติภาพก็จำเป็นต้อง “รอบด้าน” ในทางวิทยาการที่จะนำมาใช้ในเชิงปฏิเสขสงครามด้วย...” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๕) ดังนั้นคุณสมบัติประการหนึ่งที่ทฤษฎีสันติภาพควรมีคือลักษณะความเป็นสหวิทยาการ (Multi disciplinary)

ประการที่สาม สงครามเป็นเรื่องของการกระทำในสภาพที่มีความขัดแย้งหรือความผิดสูง ดังนั้นจึงไม่ใช่การกระทำที่เป็นธรรมชาติซึ่งจะมาสู่ข้อสรุปที่ว่า ภาวะสงครามเป็นภาวะที่

ผิดปกติและเป็นความเจ็บปวดของสังคมซึ่งแย้งกับแนวคิดบางแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงสงครามได้เพราะการต่อสู้คือสัญชาตญาณของมนุษย์ และคำอธิบายของ Clausewitz ที่ว่า “การกระทำในเรื่องสงครามนั้นคือการเคลื่อนไหวในตัวที่มีแรงด้านเฉกเช่นชายที่อยู่ในน้ำไม่อาจทำอาการเคลื่อนไหวที่ง่ายคายที่สุดและเป็นธรรมชาติที่สุดคือการเดิน” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๑๐)

นอกจากลักษณะของทฤษฎีสันติภาพที่ได้จากการศึกษาทฤษฎีสงครามดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาทฤษฎีสงครามยังให้ความรู้ประการสำคัญในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการในทฤษฎีสันติภาพอีกด้วย เนื่องจากทฤษฎีสงครามต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการ คือ นอกจากการรบเพื่อให้ได้ชัยชนะแล้ว สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ การได้รับชัยชนะนั้นจะต้องนำไปสู่สันติภาพ ดังนั้น หากสันติภาพคือการปฏิเสธสงคราม จึงเป็นการไม่เพียงพอที่จะปฏิเสธเพียงแต่การรบ แต่ต้อง “ปฏิเสธโครงสร้างที่รองรับกลไกต่าง ๆ ของสงครามอีกด้วย” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๗)

ทฤษฎีสันติภาพจึงต้องปฏิเสธระบบทางสังคมที่จะนำไปสู่การเกิดสงคราม ไม่ว่าจะเป็นความอยุติธรรมในสังคม ความรุนแรงที่เกิดขึ้นทั้งในทางตรงและในเชิงโครงสร้าง ในขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงวิธีการแก้ปัญหาเหล่านี้โดยต้อง “ละทิ้งกระบวนทัศน์ (paradigm) แห่งการยอมรับความรุนแรง” คือต้องปฏิเสธที่จะใช้ความรุนแรงทุกชนิดในการแก้ปัญหาเช่นการปฏิวัติ โดยใช้ความรุนแรงเพื่อการจัดระเบียบทางสังคมแบบใหม่ ๆ เป็นวิธีการที่ทฤษฎีสันติภาพยอมรับไม่ได้

ในแง่ที่ทฤษฎีสันติภาพจะต้องเสนอทางเลือกใหม่ในการขจัดความรุนแรงในสังคมโดยวิธีการไม่ใช้ความรุนแรง เช่น อหิงสาของ มหาตมะ คานธี หรือ ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่มีฐานคิดว่า อำนาจของผู้นำในสังคมดำรงอยู่ได้เพราะการเชื่อฟังของประชาชน และจะต้องเสนอตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในการชี้ให้เห็นผลของการไม่ใช้ความรุนแรงด้วย ถ้าทำได้ดังนี้ก็จะเป็นการยืนยันถึงคุณลักษณะของทฤษฎีสันติภาพ นั่นคือ การคำนึงถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างเป้าหมายคือสันติภาพ และวิธีการคือการไม่ใช้ความรุนแรง (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๕ : ๓-๑๒)

งานของ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในการศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีสงครามทำให้ทราบลักษณะสำคัญของทฤษฎีสันติภาพคือ การศึกษาสันติภาพจะต้องไม่คำนึงถึงการยุติสงครามเพียงอย่างเดียว และจะต้องคำนึงถึงลักษณะความเป็นสหวิทยาการของทฤษฎีสันติภาพ ผู้ศึกษาต้องมีทัศนคติที่เปิดกว้างและไม่ยึดติดอยู่กับสาขาวิชาใด ๆ หรือทฤษฎีใด ๆ นอกจากนั้นต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติในเรื่องของความขัดแย้งในสังคม คือต้องเข้าใจว่า ความ

ขัดแย้งเป็นเรื่องปกติในสังคม เพราะฉะนั้น การขจัดความขัดแย้งให้หมดไปจากสังคมจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่ทฤษฎีสันติภาพคือความพยายามในการหาวิธีการยุติความขัดแย้งอย่างสันติ คือไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

แนวคิดเรื่องสันติภาพ ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงครามที่นักวิชาการสันติภาพได้นำเสนอ เป็นความพยายามในการแสดงให้เห็นลักษณะของสันติภาพและสันติวิธีโดยการศึกษาจากทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีด้านตรงข้าม ทั้งนี้เพื่อคุณประโยชน์ในการสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นในโลก หากแต่วิธีการสร้างสรรค์สันติภาพในทัศนะของนักวิชาการสันติภาพนั้นต้องได้มาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง นั่นคือ การใช้สันติวิธีหรือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้น

๒.๒ ทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธี แบ่งได้ดังนี้

๒.๒.๑ ทฤษฎีสันติภาพของอาดัม เคิร์ล

อาดัม เคิร์ล นักวิชาการด้านการวิจัยเรื่องสันติภาพท่านหนึ่งได้เสนอวิธีการในการศึกษาสันติภาพ โดยให้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ (Unpeaceful relation) และความสัมพันธ์ที่สันติ (peaceful relation) จากมุมมองนี้ทำให้เข้าไปสู่การอธิบายความหมายความสัมพันธ์ที่สันติ (ในระดับบุคคล) ว่าเป็นมิตรภาพและมีความเข้าใจกันดีพอที่จะมองข้ามความแตกต่างที่อาจเกิดขึ้นได้ ส่วนในระดับที่กว้างออกไปสื่อถึงความสัมพันธ์ที่มีการร่วมกันอย่างแข็งขัน ความร่วมมือกันอย่างมีการกำหนดวางแผน และมีความพยายามอย่างชาญฉลาดในการป้องกันหรือแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่แฝงอยู่ซึ่งทำนองเดียวกับความสัมพันธ์ที่มีการพัฒนา กล่าวคือถ้าการพัฒนาจะมีขึ้นได้ หรือถ้าความสัมพันธ์จะเติบโตขึ้นในความกลมกลืนและความสร้างสรรค์ ก็จำเป็นต้องมีความเสมอภาค และการตอบสนองซึ่งกันและกันในเกณฑ์มากพอ (ไชยยันต์ รัชชกุล, ๒๕๓๗ : ๔๖-๔๘)

ความสัมพันธ์ที่มีสันติ หมายถึง ความสัมพันธ์ในด้านบวกคือมีมิตรภาพที่ดีต่อกัน มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและถือว่าทั้งสองด้านมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ อาดัม เคิร์ล ได้พิจารณาจากแนวคิด ความขัดแย้ง ความสมมูลกับความไม่สมมูลและความตระหนักถึงความขัดแย้งซึ่งอาจจะอธิบายได้ดังนี้

ก. ความขัดแย้ง เคิร์ล ได้มองความขัดแย้งว่า เป็นการที่ไปด้วยกันไม่ได้ (Incompatibility) ในระดับตั้งแต่บุคคลจนถึงรัฐ โดยอาจจะเป็นทั้งเรื่อง เศรษฐกิจ การศึกษา อุดมการณ์ เป็นต้น ได้มากมายซึ่งในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นต้องพิจารณาไปถึงข้อต่อไป

ข. ความสัมพันธ์ที่สมดุล/ไม่สมดุล โดยมีความหมายในเชิงอำนาจ ซึ่งทั้งสองฝ่ายไม่จำเป็นต้องมีอำนาจชนิดเดียวกัน แต่เป็นไปในลักษณะพึ่งพากัน อำนาจทั้งสองก็จะสามารถคานกันได้ ในความเท่าเทียมกันแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความสัมพันธ์ที่สมดุลจะเป็นความสัมพันธ์ที่มีสันติ และความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุลเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สันติ ความสัมพันธ์ที่สมดุลอาจก่อให้เกิดความรุนแรงได้ โดยที่หากทั้งสองฝ่ายมีอำนาจเท่าเทียมกันและใช้การต่อสู้เข้าแก้ปัญหา เช่นเดียวกัน ความสัมพันธ์ที่ไม่สมดุลอาจเป็นความสัมพันธ์ที่มีสันติได้ หากใช้มาตรการปราศจากความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดังนั้นเคิร์ลจึงต้องมองไปสู่ประเด็นที่สาม

ค. การตระหนักถึงความขัดแย้ง ซึ่งก็คือการรับรู้ความเป็นจริงทางภาวะวิสัยที่เกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นการนำไปสู่การถกเถียงซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง โดยการมองที่คุณค่า (Value) คือการให้ความสำคัญว่าสิ่งนั้นมีคุณค่าควรยกย่อง เคิร์ลได้ให้ความหมายของคุณค่าว่าเป็นการดำรงชีวิตอยู่และเมื่อมีชีวิตอยู่ก็อยู่อย่างมีคุณภาพมีสุขภาพดีทั้งกายและใจ มีการพัฒนาศักยภาพ รวมถึงความเสมอภาคทาง โอกาสเช่น กรรมกรมีความพอใจกับการทำงานของตนเอง และมีความสุขกับการทำงานกับนายจ้างที่ใจดี เป็นต้น

แนวการศึกษาสันติภาพข้างต้น เป็นการนำแนวคิดทางสังคมวิทยามาใช้ โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และหนทางที่จะไปสู่สันติภาพ ซึ่งเราสามารถใช้เป็นอีกแง่มุมหนึ่งในการวิเคราะห์และอธิบายพฤติกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ได้ อย่างไรก็ตามก็ตีความรุนแรงก็เป็นประเด็นที่ต้องหันมาศึกษาเพื่อไปสู่สันติภาพซึ่งส่วนใหญ่จะคิดกันว่า สันติภาพคือ การปลอดจากความรุนแรง นักวิชาการด้านสันติศึกษาหลายท่านมีความเห็นตรงกันว่าความรุนแรงเป็นสิ่งที่ไม่ก่อให้เกิดสันติ ดร. อุทัย บุญประเสริฐ (๒๕๒๕) ได้ให้ความเห็นว่า สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์มีแนวโน้มเอียงไปในทางใดก็มักจะชักจูงให้พฤติกรรมทางด้านนั้นเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความจำเป็นต้องอยู่ให้รอด (Survive) และอยู่ให้ได้ เมื่อถูกจำกัด ถูกบีบคั้น ถูกตีกรอบกำกับ ถูกทำทาส ถูกขู่เข็ญ หรือเมื่อเกิดภาพลวงว่าจะถูกบีบคั้นถึงขั้นที่ก่อให้เกิดสภาพเสียสมดุล (Balance) การแสดงออกในเชิงก้าวร้าว แข็งกร้าวรุนแรงด้วยวิธีการต่าง ๆ จึงปรากฏอยู่ให้เห็น ทั้งนี้เพื่อการอยู่รอดและทรงดุลยภาพในชีวิต

๒.๒.๒ ทฤษฎีสันติภาพของโยฮัน กัลป์ตุง (Johan Galtung)

โยฮัน กัลป์ตุง เป็นนักวิชาการด้านสันติภาพอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ในแง่ของการศึกษาพุทธศาสนาโดยใช้ทฤษฎีสันติภาพ และนำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการใช้พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และสร้างสันติภาพเชิงโครงสร้างขึ้นแก่สังคม ในหนังสือชื่อ พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง (๒๕๓๘) รวมทั้งบทความที่มีชื่อเสียงมากของกัลป์ตุงชื่อ

“ความรุนแรง สันติภาพ และการวิจัยสันติภาพ” (Violence, Peace, and Peace Research) ตีพิมพ์ใน Journal of Peace Research, vol.๖ ปี ค.ศ. ๑๙๖๙ กัลป์ตุงได้การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับขอบข่ายทางสันติภาพของมนุษย์ว่า สันติภาพซึ่งเป็นเพียงภาวะที่ปลอดจากสงครามนั้นยังไม่เพียงพอ แต่ต้องเป็นภาวะที่ไม่มีมีการกระทำรุนแรงต่อเพื่อนมนุษย์ ความรุนแรงในทัศนะของกัลป์ตุงไม่ใช่เพียงความรุนแรงทางตรงอันเกิดจากการกระทำระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความรุนแรงทางโครงสร้างอันเกิดจากระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรมอีกด้วย กัลป์ตุงกล่าวว่า ถ้าปฏิบัติการสันติวิธีได้รับการยกย่องอย่างสูง เพราะเป็นปฏิบัติการที่ต่อต้านการใช้ความรุนแรง ดังนั้นทัศนะหรือนิยามของความรุนแรงจะต้องกว้างขวางพอที่จะครอบคลุมความหมายที่หลากหลายของการใช้ความรุนแรง ขณะเดียวกันก็ต้องชัดเจนเพียงพอที่จะเป็นฐานสำหรับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

กัลป์ตุง ได้แบ่งความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ออกเป็น ๔ ประการและมองว่า ถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง ๔ ประการนี้ไม่ได้รับการตอบสนองหรือได้รับไม่เพียงพอ มนุษย์จะอยู่ในสภาวะที่ต้องเผชิญกับความรุนแรง ความต้องการขั้นพื้นฐานดังกล่าวคือ

๑. การดำรงชีวิต (Survival)
๒. การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare)
๓. การมีเสรีภาพ (Freedom)
๔. การมีเอกลักษณ์และรู้สึกรู้สีกี่มีความหมายในชีวิต (Identity)

การที่มนุษย์ได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง ๔ ประการนี้ กัลป์ตุงใช้เป็นตัววัดค่าความรุนแรงที่เกิดขึ้น โดยได้แยกลักษณะการเกิดความรุนแรงว่ามี ๒ ลักษณะ คือ ความรุนแรงทางตรง เช่นการถูกทำร้ายร่างกาย การถูกวิงวร้ายทรัพย์สิน และความรุนแรงทางโครงสร้าง เช่น การที่เด็กจำนวนมากต้องเสียชีวิตเพราะขาดอาหาร ในขณะที่มีคนจำนวนมากมีอาหารรับประทานอย่างเหลือเฟือ นอกจากนั้น กัลป์ตุงมองว่า ผลของความรุนแรงนอกจากจะเป็นผลทางร่างกายหรือทางวัตถุแล้ว ยังส่งผลทางจิตใจอีกด้วย

จากความคิดข้างต้นนำมาสู่ความคิดของกัลป์ตุงในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงของสังคมมนุษย์ โดยกัลป์ตุงได้ศึกษาเปรียบเทียบหลักการของศาสนาต่าง ๆ โดยใช้ค่าความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่สันติภาพเป็นตัววัด และในที่สุดกัลป์ตุงพบว่า พุทธศาสนามีอัตราความเป็นไปได้ที่สามารถนำไปสู่การป้องกันและแก้ปัญหาการเกิดความรุนแรงของมนุษย์ได้มากกว่าศาสนาอื่น ๆ และถ้ามนุษย์ใช้วิถีพุทธในการดำเนินชีวิตก็จะนำมาซึ่งสันติภาพของโลกได้ จากความคิดนี้ กัลป์ตุงได้เขียนหนังสือ พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง ขึ้น โดยใช้ทฤษฎีสันติภาพเป็นฐานในการทำความเข้าใจปรัชญาพุทธศาสนา

กลับตั้งมองว่า แนวปรัชญาของพุทธศาสนานี้ยังสามารถพัฒนาได้อีกมาก ในแง่ของการให้ความหมายและในแง่ของการนำไปใช้แก้ปัญหาความรุนแรงของมนุษยชาติ กลับตั้งมองว่า ข้อปฏิบัติในการไม่บริโภคเนื้อสัตว์ หรือการปฏิบัติมั่งสวัริติ และการห้ามดื่มสิ่งมีนเมาของพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ เพราะข้อปฏิบัติเหล่านี้มีปรัชญาเบื้องหลังที่ลึกซึ้ง นั่นคือ ทำให้มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติและเมื่อมนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติจะนำมาซึ่งเอกภาพของสรรพสิ่งในโลก เมื่อความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งไม่จำกัดขอบเขตอยู่ที่มนุษย์ แต่มีความพยายามในการขยายขอบเขตไปยังปริมาตรของธรรมชาติด้วย เมื่อนั้นโลกก็จะมีสันติอย่างแท้จริง

ทฤษฎีสันติภาพของกลับตั้งอยู่บนแนวความคิดเรื่อง “เอนโทรปี” (Entropy) หรือ “ความไร้ระเบียบ” หรือสภาวะแห่งความซับซ้อนคือลักษณะการมีองค์ประกอบในหลาย ๆ รูปแบบ อาจพูดได้ง่าย ๆ ว่า “เอนโทรปี” คือ ลักษณะของ “พหุนิยม” (Pluralism) เนื่องจาก “ความไร้ระเบียบ” ในที่นี้ไม่ได้มีประเด็นอยู่ที่ความยุ่งเหยิงซึ่งเป็นความหมายนัยลบ แต่หมายถึง “ความซับซ้อนอย่างสูงของระบบ” นั่นคือการมีองค์ประกอบที่มากมายและหลากหลาย ซึ่งแต่ละส่วนจะมีปฏิสัมพันธ์กันนานารูปแบบ” (โยฮัน กลับตั้ง, ๒๕๓๘ : ๑๒)

กลับตั้งมองว่า ลักษณะโครงสร้างของโลกปัจจุบันมีความผิดพลาดเนื่องจากขาด “เอนโทรปี” และมองว่าความเป็นระเบียบที่เห็นอยู่จากตัวอย่างการปฏิสัมพันธ์ของชาติต่าง ๆ นั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ “ลดจำนวน” การรวมศูนย์ ทำให้ปฏิสัมพันธ์ของระบบมีจำนวนจำกัด และทำให้มีแนวโน้มที่เป็นความสัมพันธ์ของระบบมีจำนวนจำกัด และทำให้มีแนวโน้มที่เป็นความสัมพันธ์ในทางลบหรือปฏิปักษ์กัน เกิดการทานอำนาจกันด้วยอาวุธ และอำนาจอื่นที่อยู่ในมือ ซึ่งเป็นภาวะที่พร้อมจะประหัดประหารกัน กลับตั้งยกตัวอย่าง “การประชุมสุดยอด” ชาติมหาอำนาจ และมองว่าข้อตกลงเรื่องการลดอาวุธของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น ที่จริงอาจเป็นฉากบังตาเพื่อกลบเกลื่อนข้อตกลงเรื่องการสะสมอาวุธก็ได้

พร้อมกับแนวความคิดข้างต้น กลับตั้งได้นำเสนอ “ทางเลือกใหม่” ให้กับสังคม คือสิ่งที่เรียกว่าสันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับสันติภาพไว้ว่า สันติภาพไม่ได้เป็นเพียงสันติภาพในระหว่างระดับประเทศหรือรัฐเท่านั้น แต่หมายถึงสันติภาพในสังคม สันติภาพระหว่างภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก กลับตั้งมองว่าทั้งหมดนี้จะสามารถอยู่รวมกันอย่างสันติได้ ภายใต้เงื่อนไข ๒ ประการ คือ “ความหลากหลาย (ในส่วนต่าง ๆ ของความสัมพันธ์และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน (symbiosis)” (โยฮัน กลับตั้ง, ๒๕๓๘ : ๑๓)

๑. ความหลากหลายและการพึ่งพาในธรรมชาตินำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศ และสิ่งนี้ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดสังคมพหุนิยมและทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ
๒. การพึ่งพากันและกันในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในแนวอนไม่ใช้การพึ่งพาในแนวตั้ง ไม่ใช่การพึ่งพาของผู้อ่อนแอกว่าต่อผู้แข็งแรงกว่า ดังนั้นจึงไม่เกิดการครอบงำของผู้แข็งแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า

จากสมมติฐานข้างต้น กัลป์ตุงได้ชี้ให้เห็นภาพในด้านตรงข้ามของการที่โลกขาดความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพา ซึ่งกัลป์ตุงมองว่าทำให้โลกคล้ายอยู่ในภาวะสงคราม การที่แต่ละฝ่ายพยายามควบคุมการใช้ความรุนแรงโดยการถ่วงอำนาจ โดยมีรากฐานนโยบายที่ตั้งอยู่บนการใช้อาวุธ ทำให้เกิดการแข่งขันกันสะสมอาวุธและนำไปสู่สงครามทั้งโดยกลุ่มและโดยตัวแทน เช่น การขายอาวุธให้แก่โลกที่ ๓ ของประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ซึ่งกัลป์ตุงมองว่าเป็นการนำความหายนะมาให้แก่นมนุษยชาติ และมองว่า สิ่งนี้คือแนวโน้มของโลกที่ผู้ใฝ่หาสันติภาพกำลังทวนกระแส

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลป์ตุงพบว่า กัลป์ตุงมุ่งเน้นความสัมพันธ์ของสังคมในเชิงพหุนิยม การเคารพความแตกต่าง และการใช้ลักษณะของความแตกต่างให้เกิดการสร้างสรรค์ ภาพในอุดมคติของกัลป์ตุง คือ “ถ้า” มนุษย์มีความร่วมมือร่วมกันและกัน และมีทัศนคติที่ดำเนินไปในทางเดียวกัน โดยใช้พุทธศาสนาเป็นฐานคิดในการก่อให้เกิดทัศนคติดังกล่าว สันติภาพของโลกก็จะเกิดขึ้นแท้จริง

๒.๒.๓ สันติภาพตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุมองสันติภาพว่าเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากชีวิตทุกชีวิตทุกระดับล้วนต้องการสันติภาพและอยู่ได้ด้วยมีความมีสันติภาพ (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๑ : ๑)

สันติภาพนั้นอาจจำแนกออกเป็นสันติภาพระดับบุคคล สันติภาพระดับสังคม และสันติภาพระดับโลก (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๑ : ๒) ซึ่งสันติภาพเหล่านี้เป็นสันติภาพในแง่ภาษาคนหรือสันติภาพระดับโลกิยะ เนื่องจากเป็นสภาวะที่ยังมีความเกี่ยวข้องกับกิเลสอาสวะอยู่ในทางตรงกันข้าม หากเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นภายในจิตใจที่ไร้กิเลสอาสวะจะเรียกว่าสันติภาพระดับโลกุตระ ซึ่งจัดเป็นสันติภาพในแง่ภาษาธรรม

“สิ่งที่เรียกว่าสันติภาพก็มีปฏิสัมพันธ์ อาการเป็นสายเหมือนกัน คือ ถ้ามันมาจากอะไร มาจากอะไร เป็นชั้น ๆ มาตามลำดับ สันติภาพของโลก มันก็มาจากสันติภาพของสังคม สันติภาพของสังคม มันก็มาจากสันติภาพของบุคคล สันติภาพของบุคคลมันก็มาจากความถูกต้องทางกาย ทางวัตถุ ทางจิต ทางวิญญาณ แล้วยังมีส่วนประกอบแวดล้อมภายนอกอะไรต่าง ๆ ที่มันมีอยู่ในโลก ที่มันทำให้เกิดความถูกต้องทางกาย ทางวัตถุ ทางจิตใจ ทางวิญญาณ แล้วรากฐานทั้งหมดมันอยู่ที่จิตของมนุษย์” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๑ : ๑๐๕-๑๐๖)

ด้านสังคม

สันติภาพ หมายถึง ความสงบสุขอย่างแท้จริงที่เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม เริ่มตั้งแต่องค์ประกอบระดับพื้นฐานที่สุดคือมนุษย์แต่ละบุคคลซึ่งมีมนุษยธรรม มิตรภาพ ศีลธรรม และธรรมะแล้วขยายไปจนถึงระดับโลกซึ่งเป็นสังคมขนาดใหญ่ที่สุด

ด้านการเมือง

สันติภาพ หมายถึง ความสงบสุขหรือความผาสุกเกิดจากระบบการเมืองที่มีธรรมะที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ซึ่งเป็นระบบที่เน้นประโยชน์ของสังคมมากกว่าประโยชน์ส่วนบุคคล เป็นระบบที่ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งปวง เนื่องจากมีธรรมะเป็นพื้นฐาน

ด้านเศรษฐกิจ

สันติภาพ หมายถึง ความสงบสุขที่เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างมีศีลธรรมและมีความรักให้ เป็นระบบธรรมะที่สามารถทำให้คนร่ำรวยและคนยากจนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “ระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมะหรือเนื่องอยู่กับธรรมะนั้น ที่จะช่วยให้โลกนี้อยู่กันเป็นผาสุก ให้อยู่กันได้เป็นผาสุกทั้งที่มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง เหมือนกับว่าต้นไม้สูงสุดก็อยู่ได้กับตะไคร่น้ำ อย่างนี้เป็นต้น” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๒๖ : ๖๒)

ด้านวัตถุ

สันติภาพ หมายถึง สิ่งธรรมชาติทั้งหลายที่อยู่ในภาวะปกติไม่ถูกทำลายและดำเนินไปตามหน้าที่ของมันดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“สันติภาพมีความหมายว่าธรรมชาติทั้งหลายไม่ถูกทำลาย เด็ก ๆ ก็จะมองเห็นในแง่ของรูปธรรมว่า ธรรมชาติตามที่มีอยู่เป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ในตัวโลกนี้ ที่มันเป็นอยู่เองนั้น จะไม่ถูกทำลาย เพราะว่ามันมีคุณธรรมที่สูง ถึงกับรู้ว่าทำลายไม่ได้

ถ้าทำลายแล้วมันก็จะเกิดผลตามมาอย่างร้ายกาจ จึงมีแต่จะส่งเสริมให้ธรรมชาติยังคงเป็นธรรมชาติที่ครบถ้วน เรียบร้อย งดงาม ปกติ ธรรมชาติทางวัตถุไม่ถูกทำลาย” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๑ : ๑๐๑)

ด้านจิตใจ

สันติภาพ หมายถึง ความสงบสุขในส่วนจิตใจ ทางจิต ทางวิญญาณ ทางสติปัญญา ที่เกิดจากการพัฒนาเพื่อยกระดับให้สูงขึ้นตามลำดับของมนุษย์แต่ละคน ตั้งแต่การไม่ตกเป็นทาสของวัตถุ ไม่มีความเห็นแก่ตัว จนในที่สุดไม่มีกิเลสอาสวะใด ๆ อยู่ในจิตใจนั้นคือนิพพาน ซึ่งจัดเป็นสันติภาพอย่างที่เป็นธรรมชาติตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า

“สันติภาพอย่างโลก ๆ ก็มี สันติภาพอย่างที่เป็นธรรมะก็มี สันติภาพอันมหาศาลใหญ่หลวงก็เป็นของโลก สันติภาพเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เป็นของคนแต่ละคน แต่อย่าลืมว่าของใหญ่ก็เกิดจากของน้อยของเล็กประกอบกันขึ้น เรามองไปที่ตั้งสันติภาพจะแยกออกเป็นส่วนของคนก็ได้ เป็นส่วนของโลกทั้งโลกก็ได้ ในความหมายที่เป็นของโลก ๆ เพียงแต่สงบทางวัตถุทางบุคคลนี้ก็ได้อีก แต่ถ้ามองลึกก็เป็นความสงบสุขในส่วนจิตใจ ทางจิต ทางวิญญาณ ทางสติปัญญา ที่เป็นต้นเหตุของความถูกต้องโดยประการทั้งปวง เลยเป็นสันติภาพในทางวิญญาณ สันติภาพของสติปัญญา” (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๑ : ๑๐๐-๑๐๑)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องสันติภาพของท่านพุทธทาสนั้นมีได้เน้นไปที่ภาวะของความสงบอันเกิดขึ้นจากการไม่มีความขัดแย้งหรือความรุนแรงภายนอกเพียงอย่างเดียว หากแต่รวมถึงสันติภาพภายในอันเกิดจากความสงบสันติภายในตัวบุคคลแต่ละบุคคล ดังนั้นสันติภาพตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุนี้จึงมีลักษณะเป็นองค์รวม อันประกอบขึ้นจากหน่วยเล็ก ๆ คือปัจเจกบุคคลแต่ละคน จนแผ่ขยายไปสู่สันติภาพที่กว้างใหญ่ขึ้น ซึ่งก็คือสันติภาพของโลกนั่นเอง

๒.๒.๔ สันติภาพในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

พระธรรมปิฎกหรือ ป.อ. ปยุตโต พระสงฆ์ของไทยผู้ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพปี พ.ศ. ๒๕๓๗ จากองค์การยูเนสโก ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสันติภาพไว้ในกรกล่าวสัมโมทนียกถา เรื่อง “การสร้างสันติภาพ” ในโอกาสที่คณาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยถวายมุทิตาสักการะในวโรกาสที่องค์การยูเนสโกถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพปี พ.ศ. ๒๕๓๗

ตีพิมพ์ในจุลสาร จุฬาสัมพันธ์ ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๕๑ ฉบับที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๓๗ มีใจความโดยย่อ ดังนี้

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงความหมายของสันติภาพว่า ปัจจุบันนี้ความหมายของสันติภาพได้ขยายกว้างออกไป ไม่เฉพาะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบสุขเท่านั้น แต่หมายถึงการอยู่ในโลกทั้งหมด ในสภาพแวดล้อม ในระบบของชีวิตทั้งหมดที่จะอยู่ได้อย่างสันติสุข ซึ่งรวมไปถึงความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วย

ในทัศนะของพระธรรมปิฎกซึ่งตั้งอยู่บนแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้นคนจะมีสันติสุขต้องเริ่มตั้งแต่จิตใจที่มีสันติ มีความสงบ ไม่พลุ่งพล่านเร่าร้อน ไม่มีความทุกข์บีบคั้น ทำให้การดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์โดยไม่มีการเบียดเบียนข่มเหงซึ่งกันและกัน และรวมไปถึงการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงคำว่า สันติ กับคำว่า ความสุข ในภาษาทางพุทธศาสนา โดยอธิบายว่าสองคำนี้มีความสัมพันธ์กัน และคำว่าสันติสุขยังเชื่อมโยงกับคำว่า อิศรภาพ อีกด้วย โดยเริ่มจากการมีอิสรภาพจากกิเลส จิตใจที่มีความสุขจะต้องเป็นจิตใจที่มีอิสรภาพจากกิเลส ดังนั้น สันติหรือความสงบจึงมาพร้อมกับความสุข และความสุขต้องอาศัยอิสรภาพ ซึ่งภาษาทางพุทธศาสนาเรียกว่า วิมุตติหรือความหลุดพ้น ซึ่งก็คือความหลุดพ้นจากกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎกยังกล่าวว่า ความสุขนั้นมีหลายระดับมนุษย์มักจะนึกถึงแต่ความสุขพื้นฐานคือการบำรุงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การได้มาซึ่งความสุขเหล่านี้เป็นการแสวงหาทางวัตถุอันเป็นการนำมาซึ่งการแก่งแย่งกัน ความสุขของคนหนึ่งอาจจะกลายเป็นความทุกข์ของคนหนึ่ง ความสุขเช่นนี้จึงไม่ใช่ความสุขที่ทำให้เกิดสันติ

ความสุขที่จะนำมาซึ่งสันติคือการพัฒนามนุษย์ การฝึกทั้งด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจ การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติคือการใช้ธรรมะชุดหนึ่งที่เรียกว่า ทาน ศีล ภavana ซึ่งในปัจจุบันนี้ มนุษย์มักมองแคบ ๆ ว่า ทาน ศีล ภavana เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์เพียงอย่างเดียว ความจริงแล้ว ทานคือการให้ ศีลคือการไม่เบียดเบียนกัน และการภavanaซึ่งเริ่มต้นด้วยการแผ่เมตตาคือการปลูกฝังความรัก ความปรารถนาดีต่อกันเหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมประจำวันที่มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อกัน

นอกจากนั้น พระธรรมปิฎกมองว่า ปัญหาของมนุษย์ในปัจจุบันคือการสูญเสียความสามารถในการมีความสุข แม้มนุษย์จะสามารถแสวงหาวัตถุมาได้มากมายแต่ก็ไม่สามารถที่จะทำให้มีความสุขได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องพัฒนาความสามารถที่จะทำให้มีความสุขด้วย ถ้ามนุษย์มีความสุขง่ายขึ้นสิ่งที่จะบำรุงความสุขก็มีความจำเป็นน้อยลง ทำให้สามารถเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ได้มากขึ้น นำมาซึ่งสังคมที่มีความสุขมากขึ้น และยังทำให้ลดการบริโภค ลดความสิ้นเปลืองแก่

ทรัพยากรธรรมชาติไปด้วย แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ การสร้างความสุขด้วยการมีอิสรภาพจากกิเลสซึ่งเป็นการเพิ่มความสามารถในการมีความสุขของมนุษย์นั้น เป็นการตีความโดยใช้มุมมองทางพุทธศาสนา และพระธรรมปิฎกมองว่คือแนวทางในการพัฒนามนุษย์ต่อไปในอนาคต

ในหนังสือ การศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎกได้เน้นถึงความเกี่ยวพันระหว่างนิพพานกับสันติ โดยมองว่า สันติสูงสุดก็คือพระนิพพาน และได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าสันติว่า หมายถึงความสงบ ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระนิพพาน ดังนั้นสันติก็คือนิพพานนั่นเอง ทักษะในการตีความคำว่าสันติภาพของพระธรรมปิฎกน่าสนใจตรงที่ได้มีการเน้นถึงความสงบหรือสันติภายในของมนุษย์ โดยพระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะไว้ว่า “ชาวโลกมักมองสันติแต่ความสงบภายนอก มักจะไม่มองลึกเข้าไปถึงภายในจิตใจ” อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎกมองว่า นิยามของสันติในแง่ของความเรียบร้อยทางสังคม การไม่ทำสงคราม การไม่เบียดเบียนกันก็เป็นส่วนหนึ่งในคำสอนทางพุทธศาสนาออกไปจากคำสอนเรื่องความสงบภายในจิตใจ โดยที่ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนหรือของสังคมหรือของโลกทั้งหมดคือสันติภาพในอีกนิยามหนึ่งด้วยเช่นกัน และมองว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่จะต้องบำเพ็ญตนเพื่อสันติในแง่นี้ด้วย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๐ : ๖)

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น การให้ความหมายคำว่าสันติเพียงความอยู่ดีมีสุขของประชาชน เป็นการให้ความหมายอย่างหยาบ สิ่งที่พระธรรมปิฎกได้เน้นอย่างมากในคำสอนเรื่องของสันติภายใน โดยกล่าวว่า “ถึงแม้ไม่มีสงคราม ก็ยังไม่มีสันติภาพ” และ “สังคมที่แก่งแย่ง... ต่างคนต่างมุ่งหาผลประโยชน์ เอารัดเอาเปรียบข่มเหงกัน แม้ไม่ปรากฏเป็นการรบราฆ่าฟันกัน ไม่เป็นสงคราม ก็จัดว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะไม่มีความสงบที่แท้จริง” พระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจมาก คือการมองว่า “การทำลายสันติภาพก่อตัวขึ้นบนฐานข้างในจิตใจ” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๐ : ๑๒-๑๘) โดยมองว่า ก่อนที่มนุษย์จะทำร้ายกัน ทุกอย่างจะต้องเริ่มที่จิตใจก่อน และได้ให้คำศัพท์ทางพุทธศาสนา ๓ คำ ที่แสดงให้เห็นสาเหตุแห่งการกระทำอันนำมาซึ่งความไม่สงบหรือการขาดสันติภาพของมนุษย์ ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฐิ

พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายว่า “ตัณหา” คือ ความปรารถนาในผลประโยชน์ โดยชี้ให้เห็นว่า โลกปัจจุบันอยู่ภายใต้การครอบงำของลัทธิวัตถุนิยมในระยะที่เรียกว่าบริโภคนิยม คือการถือเรื่องการบริโภคนิยมเป็นใหญ่ มนุษย์ถือว่า การบริโภคนิยมเป็นที่มาแห่งความสุข ดังนั้นมนุษย์จึงมีความสุขได้ด้วยการบริโภคนิยมหรือเสพวัตถุเท่านั้น

สาเหตุแห่งการกระทำอันขาดสันติภาพของมนุษย์ประการที่ ๒ คือ “มานะ” แปลว่า “ความต้องการยิ่งใหญ่” หมายความว่า ต้องการเด่น ต้องการใหญ่ ต้องการเหนือผู้อื่น โดยเฉพาะต้องการอำนาจ

ส่วนสาเหตุประการที่ ๓ คือ “ทิลี” ได้แก่ ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในความคิด ลัทธินิยม อุดมการณ์ ศาสนา ที่ทำให้เกิดความคิดว่าของตนเท่านั้นที่ดี ส่วนของผู้อื่นเลวหมด

พระธรรมปิฎกได้สรุปไว้ว่า ตัวกิเลสทั้ง ๓ คือ ตัณหา มานะ ทิลี นี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า วิตรอนสันติภาพหรือทำลายสันติภาพ และเนื่องจากกิเลส ๓ ตัวนี้ ก่อตัวขึ้นในจิตใจของมนุษย์ เพราะฉะนั้นในที่สุดก็ต้องแก้ปัญหาที่จิตใจของมนุษย์ และการแก้ปัญหาที่จิตใจของมนุษย์จะทำได้ก็ด้วยการพัฒนามนุษย์ คือการให้มนุษย์เป็นคนที่ดีขึ้น (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๐ : ๒๓)

จากทศนะเรื่องสันติภาพของพระธรรมปิฎก เห็นได้ว่า มีการมุ่งเน้นการสร้างสันติภาพจากภายในอันเป็นหลักสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการสำรวจกิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องภายในและเป็นบ่อเกิดจากการขาดสันติภาพภายในจิตใจนี้ สอดคล้องกับแนวคิดขององค์การยูเนสโกที่ว่า “สงครามเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นจะต้องเสริมสร้างความปรารถนาที่จะปกป้องสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ด้วย” (พระธรรมปิฎก, ๒๕๓๐ : ๓๖)

จะเห็นได้ว่า ทศนะเรื่องสันติภาพในมุมมองของพระธรรมปิฎกเป็นการตีความผ่านคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยการเน้นเรื่องการควบคุมตนเองของมนุษย์ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส ซึ่งหากพุทธศาสนิกชนสามารถปฏิบัติตามอย่างจริงจัง สันติภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอนบนแนวทางนี้ เพราะนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนิกชนนั่นคือสันติภาพนั่นเอง

๒.๒.๕ สมาคมนักการศึกษานานาชาติเพื่อสันติภาพของโลก (NGO ของ UN)

สมาคมนักการศึกษานานาชาติเพื่อสันติภาพของโลก (NGO ของ UN) ได้ให้ความหมายของสงครามว่า เป็นตัวแปรผกผันตัวเดียวกับสันติภาพ หมายความว่าแตกต่างกันที่ระดับความมากน้อย แต่ไม่ได้แตกต่างกัน หรือประเภทแตกต่างกัน เช่นเดียวกับความร้อนและความเย็น ความร้อนน้อยก็คือเย็น ความเย็นน้อยก็คือร้อน สงครามและสันติภาพมีทิศทางอยู่ตรงกันข้ามของสภาพการณ์เดียวกัน ดังรูปที่ ๑ บางครั้งให้คำนิยามสันติภาพว่า คือสภาพที่ไม่มีสงคราม (the absence of war) คำนิยามดังกล่าวนี้มีข้อสังเกตว่าเป็นคำนิยามเชิงปฏิเสธ (negative) ซึ่งไม่ค่อยเหมาะสม ถ้าจะมองว่าขณะที่เลิกสงครามแล้วเรียกว่าสันติภาพได้หรือไม่ ทั้งๆ ที่ความทุกข์ยากของทั้งสองฝ่ายยังไม่หมดไป นักวิจัยสันติภาพหลายกลุ่มนิยมจำกัดความเชิงบวก (positive peace) มากกว่า เพราะคลุมไปถึงความยุติธรรมและการพัฒนาตนเองด้วย ดังที่กรีกโบราณนิยามไว้แต่โบราณว่าสันติภาพหมายถึง สภาพที่มีระเบียบข้อบังคับที่เป็นระบบหนึ่งของการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยไม่ใช้กำลัง (the presence of order: a system for resolving conflicts without violence)

สภาหลักสูตรและการสอนของโลก (World Council of Curriculum and Instruction) ได้ทำการวิเคราะห์หัมโนทัศน์เกี่ยวกับคำสันติภาพอย่างพิสดารในการประชุมวิชาการโลก (World conference) ที่อังกฤษเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๕ ได้อธิบายว่า สันติภาพเป็นศัพท์ที่ใช้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้หลายระดับด้วยกัน แต่ละระดับหัมโนทัศน์ผันแปรไปจากกัน องค์การนี้ได้วิเคราะห์สันติภาพออกเป็น ๘ ระดับดังนี้

๑. สันติภาพภายในบุคคล (Intrapersonal peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งในตัวเอง คือ ผู้ที่มีจิตใจสงบสุข (peace of mind)
๒. สันติภาพระหว่างบุคคล (Interpersonal peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งระหว่างบุคคล
๓. สันติภาพภายในหมู่คณะ (Intragroup peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งภายในหมู่คณะ
๔. สันติภาพระหว่างหมู่คณะต่าง ๆ (Intergroup peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งกันและกัน
๕. สันติภาพภายในเผ่าพันธุ์ (Intraracial peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งภายในแต่ละเผ่าพันธุ์
๖. สันติภาพระหว่างเผ่าพันธุ์ (Interracial peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งระหว่างเผ่าพันธุ์เผ่าต่าง ๆ ต่อกันและกัน
๗. สันติภาพภายในประเทศชาติ (Intranational peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งกันภายในชาติหนึ่ง ๆ
๘. สันติภาพระหว่างประเทศชาติ (International peace) คือสภาพที่ไม่มีความขัดแย้งกันระหว่างประเทศชาติต่าง ๆ

๙. สันติภาพของโลก (World peace) สภาพของทั้งโลกเป็นปกติสุขปราศจากสงคราม ความขัดแย้งและมีความยุติธรรม (ทบวงมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐ : ๑๒๕)

ระดับของสันติภาพทั้ง ๘ นี้เป็นการจำแนกแบบแบ่งเป็นชั้น (Hierarchical order) สูงถึงต่ำ ชั้นต่ำสุดคือสันติภาพภายในบุคคลจึงมีความสำคัญเป็นมูลฐานของระดับที่สูงขึ้นไป การแก้ไขความขัดแย้งภายในบุคคลจึงเป็นการเริ่มต้นการขุดรากของปัญหาความขัดแย้งระดับอื่น ๆ อีก ๘ ระดับที่สูงกว่า นั่นคือทำให้การศึกษาที่มีคุณภาพแก่ประชากรทุกคน เพื่อขจัดความขัดแย้งในตนเองให้หมดสิ้นไปก่อนสันติภาพในระดับอื่น ๆ จะเกิดตามมา

๒.๓ วิธีการสร้างสันติภาพ

๒.๓.๑ วิธีไร้ความรุนแรงของยีน ชาร์ป

นักวิชาการในด้านนี้ได้ใช้วิธีหลายวิธีในการจัดประเภทของการไม่ใช้ความรุนแรง ยีนชาร์ป (Sharp, ๑๙๗๕ อ้างในชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๑ : ๖๘-๗๓) เป็นผู้จัดประเภทของการไม่ใช้ความรุนแรง ที่เน้นความเชื่อที่เป็นระบบมากที่สุด เขาได้แบ่งประเภทความเชื่อหรือหลักการที่ปฏิเสธความรุนแรงออกเป็น ๖ ประเภท

ประเภทที่ ๑ การไม่ต่อต้าน (Nonresistance) กลุ่มคนที่ถูกจัดอยู่ในประเภทนี้เป็นกลุ่มที่ปฏิเสธความรุนแรงทางกายภาพทั้งปวง ไม่ว่าจะป็นระดับปัจเจกชน ระดับรัฐ หรือระดับนานาชาติก็ตาม พวกนี้ปฏิบัติตามหลักศาสนาของตนอย่างเคร่งครัดจะไม่ยอมเข้ามามีส่วนร่วมในการสงครามหรือรับราชการ พวกนี้อาจปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐในเรื่องต่าง ๆ ตราบเท่าที่ไม่ขัดกับความเชื่อในศาสนาของตน

ประเภทที่ ๒ การตกลงประนีประนอมอย่างจริงจัง (Active reconciliation) กลุ่มนี้ปฏิเสธความรุนแรงและเชื่อว่าการจะแก้ปัญหาคือเฉพาะระดับปัจเจกชนนั้น จะทำได้ด้วยการประสานประโยชน์และประนีประนอมกันอย่างจริงจัง คนกลุ่มนี้จะพยายามหาทางเปลี่ยนทรศนะหรือนโยบายของกลุ่มที่กำลังขัดแย้งกันด้วยการพยายามแสดงเหตุผลให้ฝ่ายตรงข้ามยอมรับ พวกนี้ไม่เข้ามาดำเนินการโดยตรงและไม่กำหนดยุทธวิธีตายตัว โดยพวกนี้มีคิตที่สำคัญ ๓ ประการคือ จะพยายามปรับปรุงชีวิตของตนเองก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงผู้อื่น เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความสำคัญและมีคุณค่าไม่ว่าจะทำผิดมากแค่ไหน เชื่อว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า อันได้แก่สันติภาพและความยุติธรรม

ประเภทที่ ๓ การต่อต้านทางศีลธรรม (Moral resistance) กลุ่มนี้เชื่อว่าความชั่วเป็นสิ่งที่ต้องต่อต้าน แต่ด้วยวิธีการในทางศีลธรรมและเป็นสันติวิธีเท่านั้น การต่อต้านทางศีลธรรมนี้หมายรวมถึงการที่บุคคลปฏิเสธที่จะมีส่วนร่วมกับความชั่ว เช่น การทำสงคราม และการที่ปัจเจกชนจะต้องทำการบางอย่างเพื่อต่อสู้กับความชั่ว เช่น การพูด การเขียน หรือการสั่งสอน ผู้ที่เชื่อในแนวทางนี้แม้จะไม่เน้นไปที่การให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์สังคมโดยรวม หรือมุ่งเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งระบบ แต่ก็สนับสนุนการปฏิรูปสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะโดยการผ่านกระบวนการนิติบัญญัติ ระบบการศึกษา และการพยายามชักจูงเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ประเภทที่ ๔ การไม่ใช้ความรุนแรงเป็นบางเรื่อง (Selective nonviolence) ลักษณะเด่นของกลุ่มนี้คือการปฏิเสธการเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้ความรุนแรงบางเรื่อง โดยมากมักเป็นสงครามระหว่างประเทศ แต่ในบางกรณีก็เต็มใจให้ใช้ความรุนแรงเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง ตาม

ความเป็นจริงคนส่วนใหญ่อาจถูกจัดเข้าอยู่ในประเภทนี้ คือมักจะไม่เห็นด้วยที่ประเทศของตนจะ
ทำสงคราม แต่อาจเห็นด้วยที่รัฐจะใช้กำลังจัดการกับปัญหาภายในบางอย่าง

ประเภทที่ ๕ สัตยาเคราะห์ (Satyagraha) เป็นกลุ่มที่ใช้สันติวิธีตามแนวทางของ
มหาตมะคานธี ผู้ที่เชื่อในสัตยาเคราะห์หรือหลักแห่งสัจจะนี้จะมุ่งเข้าถึงสัจธรรมด้วยความรักและ
การกระทำ คานธีเชื่อว่าเมื่อเกิดความชั่วขึ้นในสังคม เราต้องทำทลายความชั่วนั้นตรง ๆ และ
ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมากมายหลายวิธีจะเข้ามาแทนที่การจลาจล การใช้ความรุนแรง หรือการ
สงครามได้ คานธีเชื่อว่าสัตยาเคราะห์ที่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อมั่นในใจคน มีประสิทธิภาพ
เหนือกว่าสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงชนิดที่นำมาใช้เป็นนโยบายชั่วคราวชั่วครา

ประเภทที่ ๖ การปฏิวัติไร้ความรุนแรง (Nonviolent revolution) คนกลุ่มนี้เชื่อว่าการ
แก้ไขปัญหาทางสังคมในปัจจุบัน มีรากฐานอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทางพื้นฐานในระดับปัจเจกชน
และสังคมเท่านั้น กลุ่มนี้มักจะยอมรับแนวทาง ๔ ประการคือ

๑. ให้ปัจเจกชนพัฒนาชีวิตของตนเอง
๒. พยายามให้สังคมยอมรับหลักการแนวสันติ เช่น สันติวิธี ความเสมอภาค การ
ร่วมมือกัน ความยุติธรรม และอิสรภาพเป็นค่านิยมหลัก
๓. สร้างสรรค์ระเบียบทางสังคมที่เสมอภาคมากขึ้น มีการกระจายอำนาจ และมี
เสรีภาพมากขึ้น
๔. ต่อสู้กับความชั่วในสังคมด้วยปฏิบัติการไร้ความรุนแรง คนกลุ่มนี้จะยึดมั่นกับการ
ไม่ใช้ความรุนแรงอย่างเคร่งครัด

ยีน ชาร์ป ผู้ซึ่งศึกษาวิธีการสันติวิธีจากประวัติศาสตร์การต่อสู้อันยาวนานสามารถ
รวบรวมวิธีการสันติวิธีไว้ได้ ๑๕๘ วิธี จำแนกใหญ่ ๆ ได้ ๓ ประเภท (ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์,
๒๕๓๐ : ๑๖, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, ๒๕๓๓ : ๑๑๓-๑๒๒) ได้แก่

๑. การประท้วงและโน้มน้าวใจโดยสันติวิธี เป็นวิธีการในเชิงสัญลักษณ์ที่มีจุดมุ่งหมาย
เพื่อชักจูงฝ่ายตรงข้ามหรือคนอื่น ๆ ให้มาเห็นด้วยกับฝ่ายตน หรือเพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจ
ของกลุ่ม เช่นการชุมนุมเดินขบวน การแสดงเสียดสีล้อเลียน การส่งจดหมายเปิดผนึก

๒. การไม่ให้ความร่วมมือ (No cooperation) วิธีการนี้อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๓
กลุ่มคือ

- การไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม คือการปฏิเสธที่จะมีความสัมพันธ์ทางสังคม
ตามปกติกับบุคคลที่มุ่งจะคัดค้าน การระงับกิจกรรมทางศาสนา คือบุคลากรทางศาสนา
หยุดทำพิธีทางศาสนาแก่บุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือบางทีก็ใช้วิธีความไม่ร่วมมือกับ

กิจกรรมประเพณีและสถาบันสังคม บางกลุ่มใช้วิธีอพยพออกเพื่อประท้วง อันเป็นการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับอำนาจของสถาบันทางการเมืองโดยสิ้นเชิง

- การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เป็นการหยุดยั้ง หรือปฏิเสธที่จะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเฉาะเจาะจงอาจแยกออกได้เป็นสองกลุ่มหลักคือ การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจและการนัดหยุดงาน

- การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง เป็นการปฏิเสธที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบที่เคยมีภายใต้สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ ในทางปฏิบัติจะต้องมีประชาชนจำนวนมากเข้าร่วมด้วย การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมืองนี้อาจปฏิบัติโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลหรือแม้แต่โดยรัฐบาลเอง ความสำคัญของการไม่ร่วมมือทางการเมืองจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนผู้คนที่เข้าร่วม การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมืองมีหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เช่น การปฏิเสธที่จะช่วยเหลือกองกำลังของรัฐ การคว่ำบาตรการเลือกตั้ง

๓. การแทรกแซงโดยไร้ความรุนแรง วิธีการประเภทนี้แตกต่างจากสองประเภทแรกตรงที่วิธีการนี้เป็นการแทรกแซงเข้าไปในสถานการณ์ ซึ่งสามารถให้ผลได้ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ อาจแยกสลายหรือแม้แต่ทำลายแบบแผนพฤติกรรมที่มีอยู่ นโยบาย ความสัมพันธ์ หรือสถาบันที่ควรคัดค้าน วิธีการประเภทนี้บางครั้งก็ก่อให้เกิดแบบแผนพฤติกรรม หรือสถาบันใหม่ที่ประชาชนพอใจ วิธีการแทรกแซงโดยไร้ความรุนแรงนี้อาจเป็นการมุ่งแทรกแซงทางจิตวิทยา ทางกายภาพ ทางสังคม เศรษฐกิจหรือการเมืองก็ได้ เช่น อาจหมายถึงการอดอาหารประท้วง การนั่งยึดเยื่อ การขวางกั้นพาหนะกีดขวางทางเดิน การยึดพื้นที่ก่อสร้าง การแสดงมหรสพล้อการเมืองเผด็จการ การทุบสินค้าในตลาด การตั้งองค์กรเศรษฐกิจแบบใหม่ขึ้นมา การตั้งรัฐบาลหรือสถาบันซ้อน การยอมเข้าคุกจนล้น หรือแม้กระทั่งการสร้างภาระหนักแก่ระบบบริหารด้วยการที่ประชาชนจงใจเรียกใช้บริการอย่างสิ้นหลาม ก็ถือเป็นการแทรกแซงทางการเมืองโดยไร้ความรุนแรงได้ วิธีการนี้เป็นการท้าทายโดยตรงและฉับพลันกว่า ๒ วิธีแรกที่กล่าวมา ถ้าประสบความสำเร็จชัยชนะมักจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าการใช้วิธีการก่อนหน้านี้ เพราะการแทรกแซงโดยตัวของมันเองจะมีผลในทางแยกสลายซึ่งยากจะมีสิ่งใดทนทานได้ในระยะยาว แต่ผลลัพธ์ก็ไม่ได้หมายความว่าประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วเสมอไป เพราะในบางทีก็อาจนำมาซึ่งการปราบปรามอย่างรุนแรงและรวดเร็วกว่าวิธีการต่าง ๆ ทั้ง ๓ ประเภทคือการชักชวน การไม่ให้ความร่วมมือ และการแทรกแซงโดยไม่ใช้ความรุนแรง มีการปฏิบัติเป็นตัวอย่างมาแล้วในอดีต เป็นการดำเนินการโดยจงใจเพื่อตอบสนองความต้องการในสถานการณ์ขัดแย้งขณะนั้น วิธีการเหล่านี้แพร่ขยายไปทั่วโดยอาจมีการปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมใหม่บ้าง วิธีการทั้งหมดล้วนมีรากฐานมาจากทฤษฎีแห่ง

อำนาจที่ว่า อำนาจดำรงอยู่ได้ด้วย การยอมรับเชื่อฟังจากประชาชน ฝ่ายประชาชนนั่นเองเป็นผู้ใช้อำนาจในการเชื่อฟังของตน การยุติการเชื่อฟังจึงเป็นการใช้อำนาจเพื่อลดทอนหรือแยกสลายอำนาจเดิมนั่นเอง

ประเด็นที่ต่อเนื่องตามมาก็คือสันตวิวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมีพลวัต (Dynamism) อย่างไร การอธิบายพลวัตของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงหมายถึงการอธิบายว่าปฏิบัติการไร้ความรุนแรงทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับชัยชนะได้อย่างไร และทำให้ฝ่ายตรงข้ามพ่ายแพ้ลงได้อย่างไร

ยีน ชาร์ป (๒๕๒๕ : ๒๐๖-๒๑๖) อธิบายว่า หากการปฏิบัติการประสบความสำเร็จ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งในสามแนวทางใหญ่ ดังนี้

๑. การเปลี่ยนทัศนคติ (Conversion) เมื่อใช้ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงแล้ว ฝ่ายตรงข้ามจะมีปฏิกิริยาต่อการกระทำที่ไร้ความรุนแรง จนในที่สุดจะเกิดทัศนคติใหม่ขึ้น โดยให้การยอมรับต่อเป้าหมายของผู้ปฏิบัติการเหล่านั้น ดังที่เกิดในการเดินขบวนขับไล่ประธานาธิบดี มาร์กอสแห่งฟิลิปปินส์เมื่อปี ๑๙๘๖

๒. การโอนอ่อนผ่อนตาม (Accommodation) คือฝ่ายตรงข้ามยอมตามข้อเรียกร้อง และปรับเปลี่ยนเข้ากับสถานการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้น โดยมิได้เปลี่ยนทัศนคติของตัวเองแต่อย่างใด ตัวอย่างในกรณีนี้เช่น การนัดหยุดงานทำให้โรงงานไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ โรงงานก็ขาดทุน ผู้บริหารจึงยอมจ่ายเงินเดือนเพราะเห็นว่าจะก่อให้เกิดผลเสียหายเชิงธุรกิจน้อยที่สุด

๓. การบังคับโดยไม่ใช้ความรุนแรง (Nonviolent coercion) ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงอาจทำให้อำนาจของกลุ่มต่อสู้อ่อนหรือถูกทำลายลง จนไม่สามารถจะควบคุมสถานการณ์ได้ เช่น การพ่ายแพ้ของประธานาธิบดีมาร์กอสต่อพลังชาวฟิลิปปินส์ บางส่วนก็เป็นผลมาจากการที่ฐานค้ำจุนอำนาจของตนถูกลดทอนลงไป กำลังส่วนใหญ่ที่เคยสนับสนุนมาร์กอสยุติการเชื่อฟัง ประธานาธิบดีมาร์กอสจึงต้องพ่ายแพ้และเดินทางออกนอกประเทศ นั่นหมายถึงว่ามาร์กอสถูกบีบให้พ่ายแพ้ด้วยปฏิบัติการไร้ความรุนแรงอันทำให้อำนาจของมาร์กอสต้องถูกแยกสลาย

๒.๓.๒ แนวทางการส่งเสริมสันติภาพตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ

แม้ว่าสันติภาพเป็นสิ่งที่มนุษย์และสังคมทุก ๆ าระดับปรารถนาจะให้เกิดขึ้น แต่ยังไม่มียุติวิธีใดที่จะทำให้มนุษย์และสังคมประสบความสำเร็จในการสร้างสรรค์สันติภาพให้เกิดขึ้นมาได้ ดังนั้น สันติภาพในแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุจึงเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับมนุษย์และสังคม ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอแนวทางการส่งเสริมสันติภาพในแนวคิดของท่านไว้ ๒ ส่วนด้วยกัน ได้แก่ ส่วนปัจเจกบุคคลกับส่วนสังคม ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

แนวทางส่งเสริมปัจเจกบุคคล

๑. ส่งเสริมให้บุคคลมีการศึกษาดีหรือถูกต้องสมบูรณ์ ไม่เป็นการศึกษาแบบสุนัขหางด้วน คือ ต้องมีความรู้ทั้งด้านวิชาชีพและมีความรู้ด้านศีลธรรมหรือธรรมะสำหรับความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องหรือสมบูรณ์ด้วย

๒. ส่งเสริมให้บุคคลมีสุขภาพอนามัยดีหรือถูกต้องทั้งทางกาย ทางจิต และทางสติปัญญา สุขภาพอนามัยดีทางกายคือร่างกายไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน พร้อมทั้งจะเป็นที่ตั้งของจิต สุขภาพอนามัยดีทางจิตคือ จิตปกติ ไม่เป็นคนวิกลจริต ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส พร้อมทั้งจะเป็นที่ตั้งของสติปัญญา และสุขภาพอนามัยดีทางสติปัญญาคือไม่มีความเห็นผิด เข้าใจผิด เชื่อผิด และไม่เป็นทาสของกิเลส พร้อมทั้งจะแก้ปัญหายุ่งยากทุกอย่างให้ลุล่วงไปด้วยดี

๓. ส่งเสริมให้บุคคลมีครอบครัวที่ดีหรือถูกต้อง หรือไม่มีปัญหาครอบครัว คือ มีความเป็นอยู่ที่ถูกต้องต่อกันและกันตามหลักธรรมะเรื่อง ทิศ ๖ ได้แก่ ทิศข้างหน้าคือบิดามารดา ทิศข้างหลังคือลูกหลาน ทิศข้างซ้ายคือมิตรสหาย ทิศข้างขวาคือครูบาอาจารย์ ทิศข้างบนคือผู้มีอำนาจผู้บังคับบัญชา พระมหากษัตริย์ สมณะสงฆ์ ทิศข้างล่างคือคนที่อยู่ใต้บังคับบัญชา คนยากจน คนใช้ คนกรรมกร

๔. ส่งเสริมให้บุคคลมีระบบเศรษฐกิจที่ดี คือ เป็นบุคคลที่ไม่ยากจน ไม่เดือดร้อน มีระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่ากินอยู่พอดีเท่าที่จะให้สำเร็จประโยชน์ในการเป็นอยู่ แล้วทำหน้าที่ได้มากมาย ถ้ามีเหลือก็ใช้ไปเพื่อประโยชน์ของสังคมหรือสาธารณประโยชน์

๕. ส่งเสริมให้บุคคลรู้จักธรรมะดี จนรู้ว่าธรรมะคือหน้าที่ที่ถูกต้องของมนุษย์ หน้าที่แบ่งเป็น ๒ ชั้น ได้แก่ หน้าที่ชั้นที่หนึ่งพื้นฐานทั่วไปคือ ให้รอดชีวิตอยู่ได้ ต้องทำทุกอย่างเพื่อให้ชีวิตรอดอยู่ได้ เป็นหน้าที่ระดับโลกียะ และหน้าที่ชั้นที่สองคือ ให้รอดจากความทุกข์ ความบีบคั้นของโลก เป็นหน้าที่ระดับโลกุตระ ดังนั้น แม้ว่าบุคคลจะมีหน้าที่อย่างโลกียะ ให้รอดชีวิตอยู่ได้ในโลก แต่ต้องมีชีวิตอย่างโลกุตระคือ มีหน้าที่ไม่ให้เรื่องโลก ๆ ความเห็นแก่ตัว ภูของกูมาครอบงำ ทำให้เป็นทุกข์ได้

๖. ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนไม่เห็นแก่ตัว คือ รักผู้อื่น เพราะนำหลักธรรมะสูงสุดมาใช้ คือ ทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เรามีปัญหาคือ ความทุกข์อย่างเดียวกัน คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อย่างเดียวกัน แล้วเราจะเบียดเบียนกันทำไม เราจะเอาเปรียบกันทำไม เราจะรังเกียจกันทำไม เราจึงรักผู้อื่น

๗. ส่งเสริมให้บุคคลมีศีลธรรม คือ มีการคิด การพูด การกระทำที่เป็นไปเพื่อให้เกิดความปกติ ความสงบสุขหรือสันติภาพ แต่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาโกลาหลวุ่นวายวิฤตการณ์ใด ๆ ที่ตรงกันข้าม

๘. ส่งเสริมให้บุคคลมีสัมมาทิฐิ คือ ความคิด ความเห็น ความเชื่อ ความรู้ที่ถูกต้อง ย่อมจะก่อให้เกิดการคิด การพูด และการกระทำที่ถูกต้องตามไปด้วย สัมมาทิฐิจึงเป็นความรู้ที่เป็นรากฐานของศีลธรรม

๙. ส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนมีชีวิตเย็น ชีวิตเย็นนี้มี ๒ แบบ คือ ชีวิตเย็นอย่างผู้มีกิเลสแต่กิเลสไม่เกิดขึ้น เพราะสามารถควบคุมเอาไว้ได้ เรียกว่า “ชีวิตเย็นแบบชาวโลก” และ “ชีวิตเย็นอย่างผู้ไม่มีกิเลส” คือแบบของพระอรหันต์ เพราะหมดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นอีก

● แนวทางส่งเสริมส่วนสังคม

๑. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้อง ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” กล่าวคือ ระบบที่คนร่ำรวยกับคนยากจนอยู่ร่วมกันได้ โดยการร่วมมือกันทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับทะนุบำรุง ส่งเสริมรักษาทรัพยากรของธรรมชาติ และทำสิ่งที่มีค่าน้อยให้มีค่ามาก หรือทำสิ่งที่ไม่มีค่าให้กลายเป็นของมีค่า และเป็นระบบเศรษฐกิจที่จัดการให้มนุษย์ได้รับประโยชน์สูงสุดทางจิตวิญญาณ คือบรรลุมรรค ผล นิพพาน

๒. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบการอยู่ร่วมกันอย่างถูกต้อง กล่าวคือ มนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนร่ำรวยหรือคนยากจนก็ตาม ต่างก็พึ่งพาอาศัยกันและกันได้ โดยมีหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานทางจิตใจคือมีความรู้สึว่าทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งสิ้น

๓. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบการเมืองที่ถูกต้อง กล่าวคือ ระบบที่ทำให้อยู่กันอย่างผาสุก โดยไม่ต้องใช้ศาสตรา โดยไม่ต้องใช้อาชญา และระบบการเมืองซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น รัฐบาล การบริหาร ตุลาการ นิติบัญญัติ รัฐสภา พรรคการเมือง เป็นต้น จะต้องมศีลธรรม คือ ความถูกต้องเป็นหลักในการปฏิบัติทั้งนัการเมืองและประชาชน

๔. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบการปกครองที่ถูกต้อง กล่าวคือ ระบบการปกครองทั้งหลายที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นระบบใดก็ตาม ต้องถือเอาธรรมะคือ ความถูกต้องเป็นใหญ่ มีความถูกต้องเป็นหลัก โดยที่ผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองก็ต้องมีธรรมะ มีศีลธรรม คือ ไม่เห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ธรรมะ

๕. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบศีลธรรมและศาสนาที่ถูกต้อง ศีลธรรมที่ถูกต้องคือศีลธรรมที่เป็นไปตามหลักของศาสนาที่ถูกต้อง เพราะศีลธรรมเป็นผลผลิตที่ออกมาจากหลักเกณฑ์ของศาสนา เพราะฉะนั้นศาสนาจะต้องเป็นระบบที่ถูกต้องด้วย ศาสนาที่ถูกต้องจึงหมายถึง ศาสนาที่มนุษย์สามารถนำมาปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่ถูกต้องคือสันติภาพแก่มนุษย์

๖. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบการศึกษาที่ถูกต้อง ไม่เป็นการศึกษาชนิดสุนัขหางด้วน กล่าวคือ การศึกษาจะต้องสอนให้คนมีทั้งความรู้ความสามารถทั้งด้านวิชาการและการประกอบอาชีพได้อย่างถูกต้อง มีศีลธรรม เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์ สามารถพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้ที่มีจิตใจสูงคือ ทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ เป็นสาวกที่ดีของศาสนา

๗. ส่งเสริมให้สังคมมีระบบนิเวศวิทยาที่ถูกต้อง ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงระบบการกำจัดมลภาวะเท่านั้น แต่มีความหมายกว้างไปจนถึงวิทยาการสำหรับการเป็นอยู่ทุกแขนง ทุกทิศทาง ทุกระดับ ที่ถูกต้อง โดยการดำเนินการให้มีลักษณะพอดี และสามารถควบคุมให้มีความเรียบร้อย มีความสงบสันติสุขได้ เรียกว่า นิเวศวิทยาที่ถูกต้อง เหมาะสมแก่ความมีสันติภาพ

สรุปได้ว่า แนวทางส่งเสริมสันติภาพในแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุดังที่กล่าวมานี้ ได้แก่ การส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคลและสังคมมีธรรมะคือความถูกต้อง ยึดเอาความถูกต้องเป็นใหญ่ และเป็นหลักการสำคัญในการประพฤติปฏิบัติหรือดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม การปกครอง ศาสนา การศึกษา และนิเวศวิทยา หากส่งเสริมตามแนวทางดังที่กล่าวในเบื้องต้นให้เป็นไปพร้อม ๆ กัน ทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและส่วนสังคม สันติภาพก็จะเกิดขึ้นแก่สังคมโลก

จากที่กล่าวมาในบทที่ ๒ นี้ จะเห็นได้ว่าสิ่งที่เป็นจุดร่วมที่สำคัญของแนวคิดเรื่องสันติภาพของแต่ละแนวคิดนั้น คือสันติภาพมิใช่ภาวะที่ปราศจากสงครามเท่านั้น หากแต่สันติภาพจะต้องประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ มากมาย เช่น ความสงบสันติภายในจิตใจของบุคคลแต่ละคน สันติภาพภายในสังคมและโลก เมื่อเกิดความขัดแย้งใด ๆ ขึ้น ไม่ว่าจะระหว่างประชาชนกับรัฐหรือ รัฐกับรัฐก็ตาม จะต้องขจัดความขัดแย้งเหล่านั้นด้วยสันติวิธี นอกจากนี้ยังจะต้องดูแลสังคมแต่ละสังคมมิให้เกิดการกระทำความรุนแรงเชิงโครงสร้างขึ้นภายในสังคมด้วย